સમર્પણ

સંસારસાગરને પેલે પાર લઈ જતી મારી સંયમજીવનની નૌકાના સફળ સુકાની પરમગીતાર્થ પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના પુનિત પાણિપદ્મમાં.

સમર્પક:— મુનિરાજશેખર વિજય

આત્મનિરીક્ષણપૂર્વક આ ગ્રંથનુ ચિંતન-મનન કરવામા આવે તો જીવનમાંથી ઘણા દોષો દૂર થાય અને નવા દોષો પ્રવેશે નહિ. સંપૂર્ણ ગ્રંથ અસરકારક હોવા છતા અમુક શ્લોકો જીવનવિશુદ્ધિ માટે ખૂબ જ અસરકારક છે. જેમકે, यश्चिद्दर्पणविन्यस्त. .(અ. ૪. શ્લોક-૮) એ શ્લોકના ભાવનુ આત્મનિરીક્ષણપૂર્વક ચિંતન-મનન કરવામા આવે તો આત્મા સ્વાદિષ્ટ ખાન-પાન, ચિત્તાકર્ષક વસ્ત્ર-પાત્ર, મનોરંજક મકાન, ભક્તગણાકર્ષણ વગેરેમાં લેવાઈ ન જાય. કદાચ અનાદિ કાળના મોહના સંસ્કારથી ક્યારેક તેમા રાગ ભાવ થઈ જાય તો પણ જ્યારે રાગભાવ થાય ત્યારે આ શ્લોકના ભાવને યાદ કરવાથી આત્મા તુરત રાગભાવથી પાછો ફરી જાય. તેવી રીતે यच्च ज्ञानगुणागिरौ (અ. [illegible] શ્લોક-[illegible]) એ શ્લોકના ભાવનો આત્મા સાથે વિચાર કરવામા આવે તો દુનિયાનુ નિરર્થક આવવાનુ જાણવાનો તલસાટ ન થાય બહારનુ તમામ જોવાની ઇચ્છા ન થાય. સાધનામા જિનાજ્ઞા ઓળવવાની તલપ ન થાય અર્થાત્ [illegible] ન પાવે. સાધનામા અવરોધક કે જિનાજ્ઞા [illegible] [illegible] [illegible] જીવનને વિરુદ્ધ [illegible] જિનાજ્ઞા [illegible] [illegible] ન બને

વિષયાનુક્રમ

न्यायाचार्य श्री यशोविजयोपाध्यायविरचितम्

श्री ज्ञानसारप्रकरणम् ।

अथ पूर्णताष्टकम् ॥ १ ॥

ऐन्द्रश्रीसुखमग्नेन लीलालग्नमिवाखिलम् ।
सच्चिदानन्दपूर्णेन पूर्णं जगदवेक्ष्यते ॥ १ ॥

(१) इव = જેમ ऐं. = ઇંદ્ર સબંધી લક્ષ્મીના સુખમાં મગ્ન થયેલા પુરુષથી अ. = સર્વ ज. = જગત ली. = સુખમા મગ્ન થયેલુ अवे. = દેખાય છે. (તેમ) स. = (सत्-) સત્તા (चित्-) જ્ઞાન અને (आनन्द-) સુખથી પૂર્ણ યોગીથી (સંપૂર્ણ જગત) पूर्ण = જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી પૂર્ણ દેખાય છે.

પૂર્ણજ્ઞાનીની દૃષ્ટિ :

(૧) જેમ ઇંદ્રની લક્ષ્મીના સુખમાં મગ્ન ગૃહસ્થ સંપૂર્ણ જગતને સુખી જૂએ છે, તેમ સત્તા* જ્ઞાન

* સત્તા=સદા સ્વરૂપમા વિદ્યમાનતા. શ્રી દેવચંદ્ર મહારાજે સત્‌નો શુદ્ધ અથવા શાશ્વત એવો અર્થ કર્યો છે. એમની દૃષ્ટિએ સચ્ચિદા. પદનો અર્થ શુદ્ધ કે શાશ્વત જ્ઞાન અને સુખ એ બેથી પૂર્ણ એવો થાય છે.

અને આનંદ એ ત્રણથી પૂર્ણ વિશ્વના સઘળા જીવોને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રથી પૂર્ણ જૂએ છે.

જેમ વ્યવહારમાં સુખમાં મશગુલ બધાને સુખી જૂએ છે, તેમ પૂર્ણ [સામાન્યકેવલી, અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાન] બધો જીવોને પૂર્ણ જૂએ છે. નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિએ બધા આત્માઓ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રથી પરિપૂર્ણ છે.

पूर्णता या परोपाधेः सा याचितकमण्डनम् ।
या तु स्वाभाविकी सैव जात्यरत्नविभानिभा ॥२॥

(૨) પ. = પરવસ્તુના નિમિત્તથી યા = જે પૂ– પૂર્ણતા (છે) સા – તે યા. = માગી લાવેલા ઘરેણાં સમાન (છે). તુ = પરંતુ યા – જે સ્વા. = સ્વભાવસિદ્ધ (પૂર્ણતા છે) સૈ = તે જ જા – જાતિવંત રત્નની કાંતિ જેવી (છે.)

ઔપાધિક અને સ્વાભાવિક પૂર્ણતાનું વર્ણન--

પ્રગટતી પૂર્ણતા પૂર્વે કહ્યું તેમ સ્વાભાવિક હોવાથી નિત્ય છે. આથી નિત્ય પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવા હું ધનવાન છું વગેરે વિકલ્પોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

जागर्ति ज्ञानदृष्टिश्चेत्तृष्णाकृष्णाहिजाङ्गुली ।
पूर्णानन्दस्य तत्किं स्याद्दैन्यवृश्चिकवेदना ? ॥४॥

(૪) ચેત્ = જો તૃ. = તૃષ્ણારૂપ કાળા નાગના ઝેરનો નાશ કરવામાં ગારુડીના (=મદારીના) મંત્રસમાન જ્ઞા. – તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ દૃષ્ટિ જા. – પ્રગટે છે તત્ – તો પૂ. – પૂર્ણઆનંદવાળાને દૈ. – દીનતારૂપ વીંછીની પીડા કિમ્ – કેમ સ્યાત્ – હોય.

પૂર્ણાનંદને પરવસ્તુની તૃષ્ણા ન થવાનું કારણ–

(૪) જો તૃષ્ણા રૂપ કાળા નાગનો ઝેર ઉતારવામાં ગારુડી મંત્ર સમાન તત્ત્વજ્ઞાન દૃષ્ટિ પ્રગટે છે તો પૂર્ણાનંદ ભગવાનને દીનતા રૂપ વીંછીના ડંખની વેદના કેમ હોય ?

પૂર્ણ બને છે, અને પુદ્ગલોથી પૂર્ણ થતો આત્મા જ્ઞાનાદિ ગુણોથી હીન બને છે. પૂર્ણાનંદ આત્માનો આ સ્વભાવ જગતને આશ્ચર્ય કરનારો છે.

લૌકિક કોઠાર વગેરે ધાન્યાદિના ત્યાગથી અપૂર્ણ બને છે અને સંગ્રહથી પૂર્ણ બને છે. જ્યારે પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ આનાથી વિપરીત છે. આથી પુદ્ગલાનંદી જીવોને પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ આશ્ચર્ય કરે છે

परस्वत्वकृतोन्माथा भूनाथा न्यूनतेक्षिणः ।
स्वस्वत्वसुखपूर्णस्य न्यूनता न हरेरपि ॥७॥

(૭) પ. – પરવસ્તુમાં આત્મપણાની બુદ્ધિથી કરી છે (ઉ. –) ઉન્મત્તતા જેમણે એવા ભૂ – રાજાઓ ન્યૂ – પોતાની ન્યૂનતાને જોનારા (છે) સ્વ – આત્માને વિષે આત્મપણાના સુખથી પૂર્ણ થયેલાને હ – – ઇંદ્ર કૃષ્ણ પણ ન્યૂ. – ઓછાપણું ન – નથી.

ત્મની પ્રાપ્તિમાં બાધક બને તે કાળ આત્માનો કૃષ્ણપક્ષ અને જે કાળ અધ્યાત્મની પ્રાપ્તિમા બાધક ન બને તે આત્માનો શુકલપક્ષ છે. અનાદિકાળથી સંસારમા પરિભ્રમણ કરી રહેલા જીવોમા જે જીવનો સંસાર પરિભ્રમણ કાલ એક પુદ્ગલ[2] પરાવર્ત જેટલો રહે છે તે જીવનો એ (–અંતિમ એક પુદ્ગલ પરાવર્ત) કાળ શુકલપક્ષ છે અને એ પહેલાનો બધો કાળ કૃષ્ણપક્ષ છે. કારણ કે ચરમાવર્તમા (અંતિમ પુદ્-ગલ પરાવર્તમા) જ અધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. કોઈ પણ જીવને ચરમાવર્તની પહેલા અધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થાય જ નહિ. ચરમાવર્તમા તુરત અધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થાય જ એવો નિયમ નથી, પરંતુ જો અધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થાય તો ચરમાવર્તમા જ થાય, ચરમાવર્ત પહેલા અધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ ન જ થાય એવો નિયમ છે. આમ અધ્યાત્મની પ્રાપ્તિમાં

નથી તો તું દીન બનવાથી વિષાદ પામે છે જ, પરંતુ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓ મળવા છતાં અતૃપ્તિ અને ઈર્ષ્યાથી વિષાદ પામે છે. માટે તું આત્મામાં સ્થિર થા. આત્મામાં સ્થિરતા તારી પાસે જ રહેલી અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણો રૂપ સંપત્તિનું નિધાન બતાવશે.

ज्ञानदुग्धं विनश्येत लोभविक्षोभकूर्चकैः ।
अम्लद्रव्यादिवास्थैर्यादिति मत्वा स्थिरो भव ॥२॥

(૨) अ. — ખાટા પદાર્થના द्र — જેવી अ. — અસ્થિરતાથી लो.— લોભના વિકારરૂપ કૂચા થવાથી ज्ञा. — જ્ઞાનરૂપ દુધ वि — બગડી જાય इति — એમ मत्वा — જાણીને स्थिरः — સ્થિર भव — થા.

(૨) અસ્થિરતારૂપ ખાટા પદાર્થથી લોભના વિકાર રૂપ કૂચા થવાથી જ્ઞાન રૂપ દૂધ બગડી જાય છે એમ જાણીને સ્થિર થા.

अस्थिरे हृदये चित्रा वाङ्नेत्राकारगोपना ।
पुंश्चल्या इव कल्याणकारिणी न प्रकीर्तिता ॥३॥

(૩) अ. — અસ્થિર हृ — ચિત્ત અસ્થિર હોય તો चि — વિવિધ પ્રકારે वा — વાણી, નેત્ર અને આકારનું ગોપન કરવું (તે) पुं. — વ્યભિચારિણી સ્ત્રીની જેમ क — કલ્યાણ કરનાર प्र — કહેલ न — નથી.

રહેલું હોય તો ધર્મક્રિયાઓ લાભ ન કરે, બલ્કે નુકશાન પણ કરે. એમાં ધર્મક્રિયાઓનો દોષ નથી, કિંતુ શલ્યનો દોષ છે. આથી શલ્ય કાઢવું જોઈએ[10]

स्थिरता वाङ्मनःकायैर्येषामङ्गाङ्गितां गता ।
योगिनः समशीलास्ते ग्रामेऽरण्ये दिवा निशि ॥५॥

(૫) ये. – જેઓનું स्थि. – સ્થિરપણું वा. – વાણી, મન અને કાયા વડે अ. – તન્મયતાને गता – પ્રાપ્ત થયેલ છે ते – તે यो. – યોગીઓ ग्रामे – ગામમાં अ. – જંગલમાં दिवा – દિવસે (અને) निशि – રાતે स – સમભાવવાળા (હોય છે)

(૫) જેમની સ્થિરતા મન, વચન અને કાયાથી ચંદન-ગંધની જેમ એકીભાવને પામી છે, તે યોગીઓ ગામ-નગરમાં અને જંગલમાં તથા દિવસે અને રાતે સમભાવવાળા હોય છે.

स्थैर्यरत्नप्रदीपश्चेद् दीप्रः संकल्पदीपजैः ।
तद्विकल्पैरलं धूमैरलं धूमैस्तथाऽऽश्रवैः ॥६॥

રાગ-દ્વેષ કરતો નથી, તે જેમ આકાશ કાદવથી લેપાતું નથી તેમ પાપથી લેપાતો નથી.

કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થતા કામભોગાદિના નિમિત્તમાત્રથી કર્મબંધ થતો નથી, પરંતુ તેમાં રાગદ્વેષ થાય તો કર્મબંધ થાય છે. કર્મબંધનું મુખ્ય કારણ રાગ-દ્વેષ છે. આથી કર્મના ઉદયથી આવતા સુખ-દુઃખમાં રાગ-દ્વેષ ન કરનાર કર્મોથી લેપાતો નથી. તીર્થંકર વગેરે જીવોનું ગૃહસ્થાવાસનું જીવન આ વિષયમાં દૃષ્ટાંત રૂપ છે.[૧૮]

पश्यन्नेव परद्रव्यनाटकं प्रतिपाटकम् ।
भवचक्रपुरस्थोऽपि नामूढः परिखिद्यति ॥४॥

(४) भ.—ભવચક્ર નામના નગરમાં રહેતો अपि—પણ प्र—પોતે પોતે प—જન્મ-જરા-મરણાદિ રૂપ પુદ્ગલ દ્રવ્યના નાટકને प.—જોતો એ—જ अ.—મોહરહિત न प.—ખેદ પામતો નથી.

તત્ત્વનો પાર પામતા નથી.[૨૪]

स्वद्रव्यगुणपर्यायचर्या वर्या पराऽन्यथा ।
इति दत्तात्मसंतुष्टिर्मुष्टिज्ञानस्थितिर्मुने ॥५॥

(૫) સ્વ.—પોતાના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં પરિણતિ વર્યા—શ્રેષ્ઠ (છે) પરા—તેનાથી અન્ય પરિણતિ અ.—શ્રેષ્ઠ નથી ઇતિ—એમ મુનેઃ—મુનિની દ.—આપ્યો છે આત્માને સંતોષ જેણે એવી મુ.—સંક્ષેપમાં રહસ્ય જ્ઞાનની મર્યાદા (છે).

(૫) પોતાના શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યમાં, પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રાદિ ગુણોમાં અને પોતાના શુદ્ધ વ્યંજન-અર્થ પર્યાયમાં રમણતા હિતકર છે. પરાઽન્યથા—પરદ્રવ્ય ગુણ-પર્યાયમાં રમણતા હિતકર નથી. આ પ્રમાણે મુનિના જ્ઞાનનો સંક્ષેપથી સાર છે, જે મુનિના આત્માને સંતોષ આપે છે.

દીપકની જરૂર પડતી નથી. તેમ, શાસ્ત્રો હેય-ઉપાદેયના વિવેક રૂપ (આત્મપરિણુતિમત્) જ્ઞાનનું સાધન છે, આથી જો ગ્રંથીભેદથી (સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિથી) એ જ્ઞાન થઈ જાય તો વિવિધ શાસ્ત્રોની જરૂર પડતી નથી.

લાલણજી.— આનો અર્થ એ નથી કે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયા પછી વિવિધ શાસ્ત્રોનુ અધ્યયન નકામુ છે ? સમ્યગ્દર્શન થયા પછી પણ સમ્યગ્દર્શનને વધુ શુદ્ધ અને સ્થિર બનાવવા માટે વિવિધ શાસ્ત્રોનુ અધ્યયન ઘણુ જ જરૂરી છે. અહીં જો ગ્રંથિના ભેદથી ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન છે તો વિવિધ શાસ્ત્રોના બંધનોનુ કામ નથી એવુ કથન ગ્રંથિભેદથી થતા આત્મપરિણતિમત્ જ્ઞાનની મહત્તા અને ગ્રંથિભેદ વિના થતા વિષયપ્રતિભાસજ્ઞાનની નિરર્થકતા બતાવવા કરવામા આવ્યુ છે

मिथ्यात्वशैलपक्षच्छिद्ज्ञानदम्भोलिशोभित ।
निर्भयः शक्रवद्योगी नन्दत्यानन्दनन्दने ॥७॥

(૭) મિ. — મિથ્યાત્વ રૂપ પર્વતની પાંખને છેદનાર જ્ઞા. — જ્ઞાન રૂપ વજ્રથી શોભિત નિ. — ભય રહિત યોગી — યોગવાળો આ. — આનંદ રૂપ નંદનવનમાં શ. — ઇંદ્રની જેમ નં. — ક્રીડા કરે છે.

(૭) મિથ્યાત્વ રૂપ પર્વતની પાંખને છેદનાર, જ્ઞાન રૂપ વજ્ર વડે શોભાયમાન, અને નિર્ભય યોગી આનંદરૂપ નંદનવનમા ઇન્દ્રની જેમ ક્રીડા કરે છે. અર્થાત આવા યોગી (સ્વાભાવિક) સુખ અનુભવે છે.

पीयूषमसमुद्रोत्थं रसायनमनौषधम् ।
अनन्यापेक्षमैश्वर्यं ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ॥८॥

(૮) મ. — પંડિતો જ્ઞાન — જ્ઞાનને સ. — સમુદ્રમાંથી નહિ ઉત્પન્ન થયેલું પી — અમૃત, અનૌ. — ઔષધ વિનાનું ર. — જરા અને મરણનો નાશ કરનાર રસાયણ અ. — બીજાની અપેક્ષા વિનાનું ઐ — ઐશ્વર્ય આહુ — કહે છે.

(૮) પંડિતો જ્ઞાનને સમુદ્રમાંથી નહિ ઉત્પન્ન થયેલું અમૃત ઔષધ વિનાનું રસાયણ અને અન્યની અપેક્ષા વિનાનું ઐશ્વર્ય કહે છે.

દેવાદિક અમૃત સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે (એમ લૌકિક માન્યતા છે) પરંતુ જ્ઞાન રૂપ અમૃત [illegible] થાય છે [illegible]

રૂપ શીલ, અને (૪) શુદ્ધ રત્નના પ્રકાશ જેવો સ્થિર બોધ એ ચાર અધ્યાત્મયોગના ફળો છે. અધ્યાત્મનું સેવન કરનારને અધ્યાત્મયોગથી મોહ રૂપ વિષના વિકારોનો વિનાશ થાય છે એવો અનુભવ થાય છે. આથી આ અધ્યાત્મયોગ અનુભવ સિદ્ધ અમૃત છે.

ચિત્તમાંથી કામક્રોધાદિ ક્લિષ્ટ ભાવોને દૂર કરીને અધ્યાત્મયોગનો જ વૃદ્ધિ પામતો વારંવાર અભ્યાસ તે ભાવનાયોગ. (૧) કામ–ક્રોધાદિ અશુભ અભ્યાસની નિવૃત્તિ, (૨) જ્ઞાનાદિ શુભ અભ્યાસની અનુકૂલતા અને (૩) ચિત્તશુદ્ધિની વૃદ્ધિ એ ત્રણ ભાવના યોગના ફળો છે.

શુભ ઉપયોગ યુક્ત અને પવન રહિત ગૃહમાં રહેલા દીપકની જેમ સ્થિર ચિત્તની કોઈ એક વિષયમાં એકાગ્રતા તે ધ્યાન. (૧) સર્વ કાર્યોમાં સ્વાવલંબન–પરાધીનતાનો અભાવ, (૨) સર્વ કાર્યોમાં સ્થિરતા, અને (૩) ભવના અનુબંધનો વિચ્છેદ અર્થાત ભવની પરંપરા થાય તેવા કર્મબંધનો અભાવ એ ત્રણ ધ્યાન યોગના ફળો છે

અજ્ઞાનથી કલ્પેલ. વિષયોમાં ઇષ્ટપણાની અને અનિષ્ટપણાની. કલ્પનાનો વિવેકથી ત્યાગ કરીને

શરીર પણ પુદ્ગલરૂપ જ છે. આથી કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોથી કાર્મણ શરીર રૂપ પુદ્ગલ લેપાય છે. આમા આત્માને લેપાવાની વાત જ ક્યા આવી ? અલબત્ત, કાર્મણ શરીરનો આત્મા સાથે સંબંધ થાય છે, પણ તેટલા માત્રથી આત્મા લેપાય છે એમ કેમ કહેવાય? જેમ અનેક પ્રકારના (ઇંદ્ર ધનુષ વગેરે) રંગોનો આકાશ સાથે સંબંધ થાય છે, પણ આકાશ એ રંગોથી થોડું જ લેપાય છે ? કાર્મણવર્ગણા રૂપ પુદ્ગલોનો આત્મા સાથે સંયોગ સંબંધ છે, નહિ કે તાદાત્મ્ય સંબંધ.

નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ આત્મા કર્મોથી ક્યારે ય લેપાયો જ નથી, શુદ્ધ જ છે. જેમ કાળા કે લાલ રંગના કાગળની ઉપાધિથી-સંબંધથી શ્વેત સ્ફટિક કાળુ કે લાલ દેખાવા છતા તે રંગથી અશુદ્ધ બનતુ નથી–નિર્મલ જ રહે છે, તેમ કર્મના સંબંધથી (સંયોગથી) આત્મા રાગી કે દ્વેષી દેખાતો હોવા છતા પરમાર્થથી શુદ્ધ જ છે, રાગાદિથી અને કર્મથી રહિત છે.

लिप्तताज्ञानसम्पातप्रतिघाताय केवलम् ।
निर्लेपज्ञानमग्नस्य क्रिया सर्वोपयुज्यते ॥४॥

(૪) લિ—(આત્મા લિપ્ત છે એ પ્રમાણે) લિ

પોતાના જ્ઞાનયોગથી શુદ્ધ બને છે.

જેઓ હજી વ્યવહારદશામાં જ છે—ક્રિયાઓથી હજી વિશિષ્ટ ચિત્તશુદ્ધિ પામ્યા નથી તેઓ કર્મયોગી છે. તેમને શુદ્ધ થવા માટે આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓ અત્યંત જરૂરી છે તેઓ આત્મા કર્મથી લેપાયેલો છે એવી સમજથી કર્મલેપને દૂર કરવા જિનવચનાનુસારે આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓનો અભ્યાસ કરતા કરતા ચિત્તશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. પછી તેઓ કર્મયોગી મટીને જ્ઞાનયોગી બની જાય છે, અને (મુખ્યતયા) જ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે. આમ પ્રથમ કર્મયોગ (ક્રિયા કે વ્યવહાર)ની જરૂર છે. કર્મયોગથી ચિત્તની શુદ્ધિ થયા પછી જ્ઞાનયોગ (નિશ્ચય)ની જરૂર છે.

ज्ञानक्रियासमावेश सहैवोन्मीलने द्वयोः ।
भूमिकाभेदतस्त्वत्र भवेदेकैकमुख्यता ॥७॥

એક જ છે. પ્રસ્તુતમાં સમ્યક્ત્વ મૌનનું-મુનિધર્મનું કારણ છે. આથી નિશ્ચયનયની (એવંભૂત નયની) દૃષ્ટિએ સમ્યક્ત્વ અને મૌન જુદા નથી-એક જ વસ્તુ છે. આનો અર્થ એ થયો કે સમ્યક્ત્વ એ જ મુનિપણું છે, અથવા મુનિપણું એ સમ્યક્ત્વ જ છે. આવું મૌન અને સમ્યક્ત્વ (મુખ્યતયા સાતમે ગુણસ્થાને) અપ્રમત્ત મુનિને હોય છે[૫૮]

> आत्माऽऽत्मन्येव यच्छुद्धं, जानात्यात्मानमात्मना ।
> सेयं रत्नत्रये ज्ञप्तिरुच्याचारैकता मुने ॥२॥

(૨) आत्मा – આત્મા आत्मना – આત્માથી आत्मनि– આત્મામાં एव – જ शुद्धं – કર્મોપાધિ રહિત आत्मानं – આત્માને यत् – જે जा. – જાણે છે सा – તે इयं – આ र. – જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપ ત્રણ રત્નમાં ज्ञ – જ્ઞાન-શ્રદ્ધા-આચારની અભેદ પરિણતિ मुने – મુનિને હોય છે

(૨) આત્મા આત્માથી આત્મામાં જ શુદ્ધ આત્માને જાણે એ (-જાણવું) જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપ ત્રણ રત્નો વિષે જ્ઞાન, રુચિ અને આચારની એકતા છે. આવી એકતા મુનિને હોય છે.

---

૫૮ [illegible]

यः पश्येन्नित्यमात्मान-मनित्यं परसङ्गमम् ।
छल लब्धु न शक्नोति, तस्य मोहमलिम्लुच ॥२॥

(२) य – જે आ. – આત્માને नि. – સદા અવિનાશી (અને) प. – પરવસ્તુના સબધને अ. – વિનશ્વર प. – જૂએ त – તેનું छल – છિદ્ર ल. – મેળવવાને मो. – મોહ રૂપ ચોર न श. – સમર્થ થતો નથી.

(૨) જે આત્માને નિત્ય–સર્વકાળે અવિચલિત સ્વરૂપે જૂએ છે અને પરસયોગને અનિત્ય જૂએ છે તેનુ છિદ્ર મેળવવાને મોહ રૂપ ચોર સમર્થ બનતો નથી.

तरङ्गतरलां लक्ष्मी–मायुर्वायुवदस्थिरम ।
अदभ्रधीरनुध्याये–दभ्रवद् भङ्गुरं वपु ॥३॥

(३) अ. – નિપુણ બુદ્ધિવાળો ल. – લક્ષ્મીને त. – સમુદ્રના તરગ જેવી ચપલ आयु – આયુષ્યને वा – વાયુના જેવુ अ – અસ્થિર (અને) वपु – શરીરને अ. – વાદળ જેવુ भ – વિનશ્વર अ – વિચારે.

(૩) વિદ્વાન લક્ષ્મીને સમુદ્રના તરગોની જેમ ચપળ, આયુષ્યને વાયુની જેમ અસ્થિર અને શરીરને વાદળની જેમ વિનાશશીલ ચિંતવે

शुचीन्यप्यशुचीकर्तुं, समर्थेऽशुचिसम्भवे ।
देहे जलादिना शौच-भ्रमो मूढस्य दारुण ॥४॥

(४) श. – પવિત્ર પદાર્થોને [illegible] अ. – અપવિત્ર

મેલથી મલિન બનતો નથી તે અંતરાત્મા ઉત્કૃષ્ટ પવિત્ર છે.

અંતરાત્મા એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા. સમ્યગ્દૃષ્ટિ અંશે સ્નાતક–ભાવસ્નાન કરનાર છે. કારણ કે એક વાર પણ સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી ક્યારે ય (સમ્યગ્દર્શન ચાલ્યુ જાય તો પણ) આયુષ્ય સિવાય સાત કર્મબંધી અંતકોડાકોડિ સાગરોપમથી અધિક સ્થિતિનો અને ઉત્કૃષ્ટ રસનો બંધ થતો નથી.[60] આથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પાપ રૂપ મેલથી ક્યારેય મલિન બનતો નથી.[61]

आत्मबोधो नवः पाशो, देहगेहधनादिषु ।
यः क्षिप्तोऽप्यात्मना तेषु, स्वस्य बन्धाय जायते ॥

(શ) દે.–શરીર, ઘર અને ધનાદિમાં આ.–આત્મપણાની બુદ્ધિ તે નવઃ–નવો–લોકોત્તર પાશ.–પાશ છે. યઃ–જે તેષુ–શરીરાદિમાં આ.–આત્માએ ક્ષિપ્તઃ–નાખેલો સ્વ.–પોતાના બ.–બંધ માટે જા.–થાય છે.

(ભ) શરીર, ઘર, ધન વગેરે પદાર્થોમાં આત્મ

કરનાર તો જીવ જ છે ને? ઉત્તરઃ– ના. પ્રશ્ન– તો જીવ કર્મ બાંધે છે એમ કેમ કહેવાય છે? ઉત્તર.– ઉપચારથી. જેમ સુભટોએ કરેલા યુદ્ધનો (રાજાએ યુદ્ધ કર્યું એમ) રાજામા ઉપચાર થાય છે, સુભટોએ કરેલો જય–પરાજય રાજાનો કહેવાય છે, તેમ અવિવેકે કરેલા કર્મપુદ્ગલના પુણ્ય–પાપ રૂપ વિલાસનો શુદ્ધ આત્મામા આરોપ કરવામા આવે છે.

અવિવેકના યોગે ક્રોધાદિ પરિણામ થાય છે; ક્રોધાદિ પરિણામના યોગે કાર્મણવર્ગણાના પુદ્ગલો શુભાશુભ કર્મરૂપે પરિણામે છે. આથી કર્મોનુ મૂળ કારણ અવિવેક–અજ્ઞાન છે. આમ, અવિવેકથી થયેલા કર્મ રૂપ વિકારોના શુદ્ધ આત્મામા "આત્માએ કર્મો કર્યાં" એમ ઉપચાર થાય છે [૫]

इष्टकाद्यपि हि स्वर्णं, पीतोन्मत्तो यथेक्षते ।
आत्माऽभेदभ्रमस्तद्वद्, देहादावविवेकिन. ॥५॥

(५) यथा – જેમ पी. – જેણે ધતૂરો પીધો છે એવો [illegible] – [illegible] ઇંટ વગેરેને अपि – પણ [illegible] – સુવર્ણ (રૂપે) ई – જુએ છે त. – તેમ अ – અવિવેકીને दे. – દેહાદિમાં [illegible] – આત્મા [illegible] અભેદ[illegible] [illegible] ([illegible])

પ્રશ્ન:- રાજસ અને તામસ ભાવ અશુભ હોવાથી તેની ઇચ્છા થવાથી વિવેક રૂપ પર્વતથી નીચે પડે એ બરોબર છે. પણ સાત્વિક ભાવ (ક્ષાયોપશમિક ભાવ) શુભ હોવાથી તેને ઇચ્છનાર શા માટે વિવેક રૂપ પર્વતથી નીચે પડે? ઉત્તર - જે સાધક હજી અધ્યાત્મની ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોચ્યો નથી તેને માટે સાત્વિક ભાવની ઇચ્છા લાભ કરે છે. પણ અધ્યાત્મની ઉચ્ચ કક્ષામા તો શુદ્ધ ચૈતન્ય ભાવમાં રમણતા જ લાભ કરે છે. આથી અધ્યાત્મની ઉચ્ચકક્ષાએ પહોચેલો સાધક તો શુદ્ધ ચૈતન્યભાવને જ ઇચ્છે છે.

આનો ભાવ આ પ્રમાણે છે:- ઉચ્ચકક્ષાના સાધકને તપ વગેરેના પ્રભાવથી અનેક વિશિષ્ટતાઓથી ભરેલી અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ-લબ્ધિઓ પ્રગટે છે. પણ આત્મરમણતામા લીન બનેલા મહાત્માઓ પ્રગટેલી ઋદ્ધિ-લબ્ધિઓ પ્રત્યે ઉપેક્ષા ભાવ ધારણ કરે છે, લબ્ધિઓનો ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા ધરાવતા જ નથી, તથા લબ્ધિઓ મળતા બદલ અહંકાર કરતા નથી. જેમ અનાજ ભરવાના કોઠારમાં ધાન્ય ભરનાર ખેડૂતને અનાજની ભારે [illegible] આવી જાય તો તે [illegible] અભિમાન થતુ નથી, તેમ મુનિની ભાવનાથી તપ-ધ્યાનમાં મગ્ન

કારણ કે આત્મા માટે જ જાણવાનું છે. છૂટા પડવાની અવધિ-હદ તે અપાદાન. જાણવાની ક્રિયામા પૂર્વ પૂર્વ જ્ઞાનપર્યાયોથી ઉત્તર ઉત્તર જ્ઞાનપર્યાયો વધારે શુદ્ધ છે. આથી પૂર્વપૂર્વ જ્ઞાનપર્યાયોથી ઉત્તર ઉત્તર જ્ઞાનપર્યાયો છૂટા પડે છે–જુદા પડે છે. અહીં ઉત્તર ઉત્તર જ્ઞાનપર્યાયોની જુદા પડવાની અવધિ-હદ પૂર્વ પૂર્વ જ્ઞાનપર્યાયો છે.[૬૯] આત્મા જ્ઞાનપર્યાય રૂપ છે. આથી આત્મા અપાદાન છે. ક્રિયાનો આધાર તે [૭૦]અધિકરણ. આત્મામા જ જ્ઞાન થવાનું છે માટે જાણવાની ક્રિયાનો આધાર આત્મા છે. આમ જાણવાની ક્રિયાથી આત્મામા છ કારક ઘટાવવાથી આત્મા આત્માવડે આત્મા માટે આત્મામાથી આત્મામા આત્માને જાણે છે એવો અર્થ થાય.[૭૧]

संयमास्त्रं विवेकेन, शाणेनोत्तेजितं मुनेः ।
धृतिधारोल्बणं कर्म-शत्रुच्छेदक्षमं भवेत् ॥८॥

---

૬૯ અહીં બુદ્ધિસંસર્ગ પૂર્વક અપાદાન છે.

૭૦ અધિકરણનો આ વ્યાખ્યા સામાન્યથી લખી છે. વ્યાકરણના નિયમની દૃષ્ટિએ તો કર્મ કે કર્તાનો આધાર તે અધિકરણ.

૭૧ આમ છ કારકની રચના અનેક રીતે થઈ શકે છે. આ [illegible] રચના [illegible] સમજ [illegible] છે.

मनोवत्सो युक्तिगवीं, मध्यस्थस्यानुधावति ।
तामाकर्षति पुच्छेन, तुच्छाग्रहमनः कपिः ॥२॥

(૨) म. – મધ્યસ્થ પુરુષનો म – મન રૂપ વાછરડો यु. – યુક્તિ રૂપ ગાયની अ – પાછળ દોડે છે. तु. – તુચ્છ આગ્રહવાળા પુરુષનો મન રૂપ વાંદરો ता – યુક્તિ રૂપ ગાયને पु. – પુછડાથી आ. – ખેંચે છે.

(૨) મધ્યસ્થ પુરુષનો મન રૂપ વાછરડો યુક્તિ રૂપ ગાયની પાછળ દોડે છે. કદાગ્રહવાળા પુરુષનો મન રૂપ વાનર યુક્તિને પુછડાથી ખેંચે છે.

મધ્યસ્થનું ચિત્ત જ્યાં યુક્તિ હોય ત્યા જાય છે, અને કદાગ્રહીનુ ચિત્ત યુક્તિની કદર્થના કરે છે. મધ્યસ્થ યુક્તિ પ્રમાણે સિદ્ધાંતને સિદ્ધ કરે છે, જ્યારે કદાગ્રહી યુક્તિની ઉપેક્ષા કરીને કે યુક્તિને ગમે તેમ ખેંચીને યેન કેન પ્રકારેણ સ્વપક્ષ–પોતે માનેલુ સિદ્ધ કરવા મથે છે. યુક્તિનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ ન કરવો એ યુક્તિની કદર્થના છે. કદાગ્રહી સ્વપક્ષ સિદ્ધ કરવા યુક્તિનો અયોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરીને યુક્તિની કદર્થના કરે છે. મધ્યસ્થની દૃષ્ટિ તત્ત્વ તરફ હોય છે, અને કદાગ્રહીની દૃષ્ટિ સ્વપક્ષ તરફ હોય છે.[૧૭૩]

---

૧૭૩ [illegible] ગા. [illegible], [illegible] અ. ૧ ગા. [illegible]

અને પોતપોતાના કર્મના ફળને ભોગવનાર મનુષ્યોમાં મધ્યસ્થ પુરુષ રાગ–દ્વેષ કરતો નથી.

मनः स्याद् व्यापृतं, यावत्परदोषगुणग्रहे ।
कार्यं व्यग्रं वरं तावन्मध्यस्थेनात्मभावने ॥५॥

(૫) યા. – જ્યાં સુધી મન – મન પ. – પારકા દોષ અને ગુણને ગ્રહણ કરવામાં વ્યા. – પ્રવર્તેલું સ્યાત્ – હોય તા. – ત્યાં સુધી મ. – મધ્યસ્થ પુરુષે આ – આત્મધ્યાનમાં વ્યગ્ર – આસક્ત કાર્ય – કરવું વર – શ્રેષ્ઠ છે

(૫) જેટલો ટાઈમ પારકાના દોષ અને ગુણ ગ્રહણ કરવામાં મન રોકાયેલું રહે છે, તેટલો ટાઈમ તેને મધ્યસ્થ પુરુષે આત્મધ્યાનમાં રત રાખવું સારું છે.

પ્રશ્નઃ– બીજાના દોષો જોવા, વિચારવા કે બોલવા એ દોષરૂપ છે. પણ બીજાના ગુણો વિચારવા જોવા કે બોલવા એ તો ગુણ છે આથી પારકાના ગુણો શા માટે ગ્રહણ ન કરવા? ઉત્તર.– મગનું પાણી અને દૂધ બન્ને પૌષ્ટિક અને ઉત્તમ છે. છતાં રોગીને તો મગનું પાણી જ લાભ કરે, પણ નિરોગી માણસને આ બેમાં કોનાથી વધારે લાભ મળે? મગનું પાણી લે તો તેને નુકશાન નથી, પણ દૂધ પાનથી મળતા અધિક લાભથી વંચિત રહી જાય છે. સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચારીએ તો આમાં નુકશાન એ છે કે અધિક લાભથી વંચિત રહેવું એ જેવું તેવું

સંક્ષેપમાં ચારિસંજીવનીચાર ન્યાય સંબંધી[77] કથા– શ્રાવસ્તી નગરીમાં એક બ્રાહ્મણપુત્રી હતી. તેની એક અત્યંત પ્રીતિપાત્ર સખી હતી. વિવાહ થવાથી બંને જુદી પડી. એક વાર સખી બ્રાહ્મણપુત્રીને મળવા ગઈ. બ્રાહ્મણપુત્રીને ઉદાસીન જોઈને સખીએ ઉદાસીનતાનુ કારણુ પૂછ્યું. બ્રાહ્મણપુત્રીએ કહ્યુ મારો પતિ મને આધીન નથી તેથી હુ દુખી છું. સખીએ તેને શાત્વન આપતા કહ્યુ: હું વનસ્પતિની જડી આપું છું. તે જડી તુ તારા પતિને ખવડાવી દે જે, જેથી તે બળદ બની જશે. બ્રાહ્મણપુત્રીએ પતિને જડી ખવડાવી બળદ બનાવી દીધો. પછી તેને દુઃખ થયુ. તે હમેશા તેને બળદ ચરાવવા લઈ જતી હતી. એક દિવસ તે એક વડવૃક્ષની નીચે બળદને ચરાવતી બેઠી હતી. આ વખતે એક વિદ્યાધરયુગલ એ વડની શાખા ઉપર બેસી આરામ લેતુ હતુ. બંનેના વાર્તાલાપમા વિદ્યાધરે કહ્યું. આ બળદ સ્વાભાવિક નથી, જડીના પ્રયોગથી મનુષ્ય મટી બળદ થયો છે. હવે જો આ વૃક્ષ નીચે રહેલી સંજીવની નામની જડી ખવડાવવામા આવે તો તે ફરી, બળદ મટી મનુષ્ય બની જાય. બ્રાહ્મણપુત્રીએ આ સાંભળી બળદને સંજીવની ખવડાવવાનો વિચાર

જે જીવ આવા માર્ગ તરફ વળ્યો હોય, અર્થાત્ માર્ગમા પ્રવેશવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી હોય, પણ માર્ગમા પ્રવેશ ન કર્યો હોય તે માર્ગાભિમુખ કહેવાય અને જેણે એ માર્ગમાં પ્રવેશ કરી દીધો હોય તે માર્ગપતિત કહેવાય.[૮૦]

अथ निर्भयाष्टकम् ॥१७॥

यस्य नास्ति परापेक्षा, स्वभावाऽद्वैतगामिनः ।
तस्य किं न भयभ्रान्ति–क्लान्तिसन्तानतानवम् ? ॥१॥

(૧) સ્વ.–સ્વભાવની એકતાને પામેલા ય.–જેને પ.–બીજાની અપેક્ષા ના.–નથી, ત.–તેને ભ.–ભયની ભ્રાન્તિથી થયેલ ખેદની પરંપરાનું અલ્પપણું કિં ન–શું ન હોય ?

(૧) કેવળ આત્મસ્વભાવમાં રમનાર અને પરની (દેવલોકાદિ સુખની) અપેક્ષાથી રહિતને ભયની ભ્રાન્તિથી થતા ખેદની પરંપરા પાતળી બની જાય છે.

---

૮૦ યો. બિ. ગા. ૧૭૬, ઉ. પ. ગા. ૨૫૩, ઠા. ઠા. ૧૮ ગા. ૨-૪, પચા. ૩ ગા. ૭, લ. વિ. મગ્ગ-દયાણં પદ.

રમનારા હોવાથી એમને ભયભ્રાન્તિથી થતો ખેદ-ચિંતા ન હોય.

भवसौख्येन किं भूरि-भयज्वलनभस्मना ? ।
सदा भयोज्झितज्ञान-सुखमेव विशिष्यते ॥२॥

(૨) ભૂ – ઘણા ભય રૂપ અગ્નિની રાખ જેવા ભ. – સંસારના સુખથી કિં – શું ? સદા – હમેશાં ભ. – ભયરહિત જ્ઞાન સુખ જ વિ. – સર્વાધિક છે.

(૨) બહુ ભય રૂપ અગ્નિની રાખ સમાન સંસાર સુખોથી શું ? અર્થાત્ સંસારસુખ ભય રૂપ અગ્નિથી બળી ગયેલું હોવાથી નકામું છે સદા ભયથી રહિત જ્ઞાનસુખ જ સર્વસુખોથી ઉત્તમ છે [૮૨]

न गोप्यं क्वापि नारोप्यं, हेयं देयं च न क्वचित् ।
क्व भयेन मुनेः स्थेयं, ज्ञेयं ज्ञानेन पश्यतः ? ॥३॥

(૩) જ્ઞે – જાણવા યોગ્યને જ્ઞા. – જ્ઞાનથી પ. – જોતા મુનેઃ – મુનિને ક્વાપિ – ક્યાંય પણ ન ગો. – છુપાવવા યોગ્ય નથી ન આ. – મૂકવા યોગ્ય નથી, ક્વ – ક્યાંય હે – છોડવા યોગ્ય ન – અને દે – આપવા યોગ્ય ન – નથી આવી મુનિમાં ભ. – ભય ક્વ – ક્યાં સ્થેય – રહે ?

(૩) જાણવા યોગ્ય વસ્તુને જ્ઞાનથી જાણતા મુનિને ક્યાંય છુપાવવા જેવું નથી, તેની પાસે

૮૨ [illegible] ૧૮૪

ગુણોથી પૂર્ણ નથી તો જાત પ્રશંસા નકામી છે જો તું ગુણોથી પૂર્ણ છે તો પણ જાત પ્રશંસાની જરૂર નથી.

જે ગુણોથી અપૂર્ણ છે તેને આત્મપ્રશંસા કરવી યોગ્ય નથી. કારણ કે તેનાથી ફોગટ ફુલાવાનું થાય છે. જે ગુણોથી પૂર્ણ છે તેને આત્મ પ્રશંસા કરવાની જરૂર જ રહેતી નથી. કારણ કે એના ગુણો ગુલાબપુષ્પની સુવાસની જેમ સ્વત ચોતરફ ફેલાય છે. आचार, कुलमाख्याति આચરણ જ કુળને કહે છે એ ન્યાયે સ્વયમેવ ગુણો પ્રગટ થાય છે

श्रेयोद्रुमस्य मूलानि, स्वोत्कर्षाम्भःप्रवाहतः ।
पुण्यानि प्रकटीकुर्वन्, फलं किं समवाप्स्यसि ? ॥२॥

(૧) શ્રે – કલ્યાણ રૂપ વૃક્ષના મૂ. મૂ – પુણ્ય રૂપ મૂળીયાને સ્વો. – પોતાના ઉત્કર્ષવાદ રૂપ પાણીના પ્રવાહથી પ્ર. – પ્રગટ કરતો ફલં કિં સ. – ફળ શું પામીશ ?

(૨) સ્વોત્કર્ષ રૂપ પાણીના પ્રવાહથી કલ્યાણ રૂપ વૃક્ષના મૂળીયા જેવા સુકૃતોને પ્રગટ કરતો તું કંઈ નહિ પામે કેમ કે વૃક્ષના મૂળીયા પ્રગટ થઈ જાય તો વૃક્ષમાં ફળ ન આવે.૮૫

એમ વિચારવાથી અહંકાર ઘટે છે. અહંકાર ઘટવાથી સ્વોત્કર્ષ પણ ઘટે છે. જેમ કફ આદિ દોષથી તાવ આવે છે તેમ હું કંઈક છું એવી ઉગ્રપણાની દૃષ્ટિ રૂપ દોષથી અહંકાર થાય છે. એટલે જેમ કફ વગેરે દોષ દૂર થતા તાવ દૂર થાય છે તેમ ઉક્ત ભાવનાથી અહંકાર દોષ દૂર થાય છે.

शरीररूपलावण्य-ग्रामारामधनादिभिः ।
उत्कर्षः परपर्यायैश्चिदानन्दघनस्य कः ? ॥५॥

(૫) ચિ.- જ્ઞાન અને આનંદથી ભરપૂર આત્માને શ.- શરીરના રૂપ અને સૌંદર્ય, ગામ, બગીચા અને ધન આદિ રૂપ પ.- પરદ્રવ્યના ધર્મોથી ઉ.- અભિમાન ક.- શો ?

(૫) ચિદાનંદથી પૂર્ણને શરીર, રૂપ, લાવણ્ય, ગામ, બગીચો, ધન આદિ પરદ્રવ્ય ધર્મોથી અતિશય અભિમાન શો ? અર્થાત્ શરીર આદિથી અભિમાન કરવું એ ચિદાનંદપૂર્ણ માટે ઠીક ન ગણાય.

જેમ પુરુષ પરના ધનથી પોતાને ધનવાન ન માને, કારણ કે તેનાથી એને કોઈ લાભ થતો નથી. અહીં તે પરના ધનથી અભિમાન ન કરે તે પ્રમાણે વિવેકી આત્મા શરીર આદિ પરપર્યાયોથી [illegible] માને, કારણ કે તેનાથી

હોવાથી તથા અન્ય જીવોએ પણ ભોગવેલા હોવાથી (એઠા અન્નની જેમ) તુચ્છ છે. તુચ્છ વસ્તુઓનો અભિમાન શો ? આમ, મહામુનિ બંને પ્રકારના પર્યાયોથી અભિમાન કરતા નથી.

क्षोभं गच्छन् समुद्रोऽपि स्वोत्कर्षपवनेरितः ।
गुणौघान् बुद्बुदीकृत्य, विनाशयसि किं मुधा ॥७॥

(૭) સમુદ્રોઽપિ – મર્યાદા સહિત હોવા છતાં પણ સ્વો. – પોતાના અભિમાન રૂપ પવનથી પ્રેરાયેલો ક્ષોભ ગ – વ્યાકુળતાને પામતો ગુ. – ગુણના સમુદાયને બુ. – પરપોટા રૂપ કરીને મુધા – ફોગટ કિં વિ – કેમ વિનાશ કરે છે ?

(૭) મહાનુભાવ ! સમુદ્ર=સાધુવેશની મર્યાદા સહિત હોવા છતા, સ્વોત્કર્ષ રૂપ પવનથી પ્રેરાઈને ક્ષોભ પામતો તુ જ્ઞાનાદિગુણોના પુંજને પરપોટા રૂપ કરીને ફોગટ શા માટે વિનાશ કરે છે ? જેમ સમુદ્રને પવનના બળે પાણીને પરપોટા રૂપ કરીને વિનાશ કરવો યોગ્ય નથી, તેમ ઉત્તમ પુરુષને ઉત્કર્ષથી પોતાના ગુણોનો વિનાશ કરવો યોગ્ય નથી.

निरपेक्षानवच्छिन्ना-ऽनन्तचिन्मात्रमूर्तयः ।
योगिनो गलितोत्कर्षा-ऽपकर्षानल्पकल्पनाः ॥८॥

(૮) [illegible] ([illegible] –) અધિકતા અને [illegible] – [illegible] ([illegible] –) [illegible] ([illegible] –) [illegible] [illegible] – ([illegible])

દૃષ્ટિ તુ – તો ની. આ. – રૂપ રહિત આત્મામા મ. – મગ્ન થાય છે.

(૧) પૌદ્ગલિક દૃષ્ટિ (રૂપવાળી હોવાથી) રૂપ જોઈને તેમાં મોહ પામે છે. જ્યારે તત્ત્વદૃષ્ટિ (રૂપ રહિત હોવાથી) રૂપ રહિત આત્મામા મગ્ન થાય છે[૮૭]

भ्रमवाटी बहिर्दृष्टि-र्भ्रमच्छाया तदीक्षणम् ।
अभ्रान्तस्तत्त्वदृष्टिस्तु, नास्यां शेते सुखाशया ॥२॥

(૨) બ – બાહ્ય દૃષ્ટિ ભ્ર. – ભ્રાન્તિની વાડી છે. ત. – બાહ્ય દૃષ્ટિનો પ્રકાશ ભ્ર. – ભ્રાન્તિની છાયા છે. તુ – પરંતુ અ ત. – ભ્રાન્તિ રહિત તત્ત્વની દૃષ્ટિવાળો અસ્યા – ભ્રમની છાયામા સુ. – સુખની ઇચ્છાથી ન શેતે – સૂતો નથી.

(૨) બાહ્યદૃષ્ટિ ભ્રાન્તિની વાડી છે. બાહ્યદૃષ્ટિનો પ્રકાશ ભ્રાન્તિની છાયા છે. ભ્રાન્તિ રહિત તત્ત્વદૃષ્ટિવાળો આત્મા સુખની ઇચ્છાથી ભ્રાન્તિની છાયામા શયન કરતો નથી.

પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમાં સુખ છે એવી બુદ્ધિ એ બાહ્યદૃષ્ટિ છે. આવી બુદ્ધિ (= બાહ્યદૃષ્ટિ) ભ્રાન્તિથી–વિપરીત જ્ઞાનથી થાય છે. આથી અહીં બાહ્યદૃષ્ટિને ભ્રાન્તિની વાડી કહી છે. બાહ્યદૃષ્ટિનો પ્રકાશ એટલે કે બાહ્યદૃષ્ટિથી જોવું એ ભ્રાન્તિની

---

૮૭ યો. શા. પ્ર ૧૨ ગા. ૧૦

અહીં બાહ્યદૃષ્ટિ અને તત્ત્વદૃષ્ટિમાં કેટલો ભેદ છે તે બતાવ્યું છે. એક જ ક્રિયા દૃષ્ટિના ભેદથી ભિન્ન ભિન્ન પરિણામ આપનારી બને છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી જોતા જે વસ્તુ મોહ વધારે છે, તે જ વસ્તુ તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતા મોહનો નાશ કરે છે.[૮૮]

बाह्यदृष्टेः सुधासार-घटिता भाति सुन्दरी ।
तत्त्वदृष्टेस्तु सा साक्षाद्, विण्मूत्रपिठरोदरी ॥४॥

(૪) બા.-બાહ્ય દૃષ્ટિને સુ.-રૂપાળી સ્ત્રી સુ.-અમૃતના સારથી ઘડેલી ભાતિ-ભાસે છે ત.-તત્ત્વદૃષ્ટિને તુ-તો સા-તે સ્ત્રી સા.-પ્રત્યક્ષ વિ-વિષ્ઠા અને મૂત્રની હાંડલી જેવા ઉદરવાળી (લાગે છે.)

(૪) બાહ્યદૃષ્ટિને રૂપાળી સ્ત્રી અમૃતના સારથી ઘડેલી લાગે છે. તત્ત્વદૃષ્ટિને તો તેનું ઉદર પ્રત્યક્ષ વિષ્ઠા-મૂત્રથી ભરેલી હાંડલી લાગે છે.

लावण्यलहरीपुण्यं, वपुः पश्यति बाह्यदृक् ।
तत्त्वदृष्टिः श्वकाकानां, भक्ष्यं कृमिकुलाकुलम् ॥५॥

(૫) બા.-બાહ્યદૃષ્ટિ વ.-શરીરને લા.-સૌંદર્યના [illegible] પ.-જુએ છે. ત.-તત્ત્વદૃષ્ટિ શ્વ. ભ.-

૮૮ [illegible] ૧૯૫ થી ૧૯૭, [illegible] ૧ [illegible] ૧૧૦ [illegible] ૧૮ [illegible] ૧૦૧ થી ૧૦૬, [illegible] ૧૦ [illegible] ૧૬, [illegible]

ધારણ કરવાથી म. – મહાત્મા वेत्ति – જાણે છે, त. – તત્ત્વજ્ઞાની चि. – જ્ઞાનની પ્રભુતાથી (મહાન જાણે છે.)

(૭) બાહ્યદૃષ્ટિ શરીરે રાખ ચોળવાથી, મસ્તકે મુંડન કરવાથી અને શરીર ઉપર મેલ ધારણ કરવાથી ‘ આ મહાત્મા છે ’ એમ જાણે છે, માને છે. પણ તત્ત્વજ્ઞાની જ્ઞાનની પ્રભુતાથી મહાન માને છે.[૮૯]

न विकाराय विश्वस्यो-पकारायैव निर्मिताः ।
स्फुरत्कारुण्यपीयूष-वृष्टयस्तत्त्वदृष्टय ॥८॥

(૮) स्फु. – સ્ફુરાયમાન કરુણારૂપ અમૃતની વૃષ્ટિ છે જેઓથી એવા त – તત્ત્વની દૃષ્ટિવાળા પુરુષો वि. – વિકારને માટે न – નહિ, (પણ) वि. – જગતના उ – ઉપકાર માટે एव – જ नि. – ઉત્પન્ન કરેલા છે.

(૮) વિકાસ પામતી કરુણા રૂપ અમૃતની વૃષ્ટિ કરનારા તત્ત્વદૃષ્ટિ પુરુષોનું નિર્માણ (–જન્મ) વિકાર માટે નહિ, કિંતુ વિશ્વના ઉપકાર માટે છે.

अथ सर्वसमृद्ध्यष्टकम् ॥२०॥

बाह्यदृष्टिप्रचारेषु, मुद्रितेषु महात्मनः ।
अन्तरेवावभासन्ते, स्फुटाः सर्वाः समृद्धयः ॥१॥

૮૯ શ્લો. ૧ મા ૭, ઉત્ત. અ. ૨૫ ગા. ૩૧–૩૨

रत्नैस्त्रिभिः पवित्रा या, स्रोतोभिरिव जाह्नवी ।
सिद्धयोगस्य साप्यर्हत्पदवी न दवीयसी ॥८॥

(૮) સ્રોતોભિઃ જાહ્નવી ઇવ – (ત્રણ) પ્રવાહોથી ગંગાની જેમ या – જે रत्नैस्त्रिभिः पवित्रा – જ્ઞાનાદિ ત્રણ રત્નોથી પવિત્ર છે सा – તે अ. – તીર્થંકર પદવી अपि – પણ सि. – સિદ્ધયોગવાળાને द. न – બહુ દૂર નથી.

(૮) ત્રણ પ્રવાહોથી પવિત્ર ગંગાનદીની જેમ સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણ રત્નોથી પવિત્ર અરિહંત પદવી પણ સિદ્ધયોગ સાધુને દૂર નથી.

સિદ્ધયોગીને સમાપત્તિ આદિ ધ્યાનથી તીર્થંકરના [૯૨]દર્શન થાય છે. ગંગા પાતાલ, મનુષ્ય અને સ્વર્ગ લોકમાં વહે છે, આથી તેના ત્રણ પ્રવાહો છે.

अथ कर्मविपाकचिन्तनाष्टकम् ॥२१॥

दुःखं प्राप्य न दीनः स्यात्, सुखं प्राप्य च विस्मितः ।
मुनिः कर्मविपाकस्य, जानन् परवशं जगत् ॥१॥

(૧) જ. – જગતને क. – કર્મના વિપાકને प. – પરાધીન जा. – જાણતા મુનિ – સાધુ દુ. પ્રા. – દુઃખ પામીને દીન ન સ્યાત્ – દીન ન થાય, च – અને સુ. પ્રા. – સુખ પામીને વિ. – વિસ્મયવાળા (ન થાય)

विषमा कर्मणः सृष्टि-र्दृष्टा करभपृष्ठवत् ।
जात्यादिभूतिवैषम्यात्, का रतिस्तत्र योगिनः ? ॥४॥

(૪) क. सृ. – કર્મની રચના जा. – જાતિ આદિની ઉત્પત્તિના વિષમપણાથી क. – ઊંટની પીઠના જેવી वि – સરખી નહિ–અસમાન दृष्टा – જોઈ છે. (આથી) यो. – યોગીઓને तत्र – તેમાં का रतिः – શી પ્રીતિ (થાય) ?

(૪) કોઈ ઉચ્ચ જાતિમાં જન્મે, તો કોઈ નીચ જાતિમા જન્મે, કોઈ રાજા બને, તો કોઈ ભિખારી બને; કોઈ પંડિતશિરોમણિ બને, તો કોઈ મૂર્ખશેખર બને.. આમ કર્મની સૃષ્ટિ ઊંટની પીઠની જેમ વિષમ (=અસમાન) છે. કર્મસૃષ્ટિની આવી વિષમતા જોનારા યોગીને એમા શાનો આનંદ આવે ?[૯૩]

आरूढाः प्रशमश्रेणिं, श्रुतकेवलिनोऽपि च ।
भ्राम्यन्तेऽनन्तसंसार-महो दुष्टेन कर्मणा ॥५॥

(૫) अहो – આશ્ચર્ય ! प्र. आ. – ઉપશમ શ્રેણિ ઉપર ચઢેલા च – અને श्रु. – ચૌદપૂર્વધરો अपि – પણ दु. क – દુષ્ટ કર્મ વડે अ. – અનંત સંસાર भ्रा. – ભમાડાય છે

(૫) અહો ! ઉપશમ શ્રેણિમા અગિયારમાં ગુણસ્થાનક સુધી પહોંચેલાઓને અને ચૌદપૂર્વધરોને પણ દુષ્ટકર્મ અનંત કાળ સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવે છે

---

૯૩ પ્ર. ર. ગા. ૧૦૨

ધર્મને હરે છે. ચરમાવર્તમાં કર્મવિપાકનું બળ ઘટી જાય છે. છતા ત્યાં પણ એ સખણો રહેતો નથી. એ ચરમાવર્તમા પણ ભાવથી ચારિત્રનું પાલન કરતા સાધુને શંકાદિ અતિચારો લગાડે છે. આ દૃષ્ટિએ અહીં કહ્યું કે ચરમાવર્તી સાધુના છિદ્રો જોઈને કર્મવિપાક હર્ષ પામે છે.

साम्यं बिभर्ति यः कर्म-विपाकं हृदि चिन्तयन् ।
स एव स्याच्चिदानन्द-मकरन्दमधुव्रतः ॥८॥

(८) य. – જે हृदि – હૃદયમાં क – કર્મના વિપાકને चिं. – ચિંતવતો सा. – સમભાવ बि. – ધારણ કરે છે, स एव – તે જ (યોગી) चि. – જ્ઞાનાનંદ રૂપ પુષ્પ રસનો ભોગી ભ્રમર स्यात् – થાય.

(૮) કર્મના શુભાશુભ વિપાકને હૃદયમાં વિચારીને જે સમતા ધારણ કરે છે, તે જ જ્ઞાનાનંદ રૂપ પુષ્પપરિમલનો ભોગી ભ્રમર બને છે.

अथ भवोद्वेगाष्टकम् ॥२२॥

यस्य गम्भीरमध्यस्या-ऽज्ञानवज्रमयं तलम् ।
रुद्धा व्यसनशैलौघैः, पन्थानो यत्र दुर्गमाः ॥१॥
पातालकलशा यत्र, भृतास्तृष्णामहानिलैः ।
कषायाश्चित्तसंकल्प-वेलावृद्धिं वितन्वते ॥२॥

(૧-૫) સંસાર સમુદ્રનો મધ્યભાગ અગાધ છે, તળિયુ અજ્ઞાન રૂપ વજ્રથી બનેલું છે, ત્યાં જવાના માર્ગો સંકટ રૂપ પર્વતોથી ઘેરાયેલા અને મુશ્કેલીથી જઈ શકાય તેવા છે. (૨) એમાં તૃષ્ણા રૂપ મહાવાયુથી ભરેલા ક્રોધાદિ કષાયો રૂપ ચાર પાતાળ કળશો ચિત્તસંકલ્પ રૂપ વેલાની[૯૪] ભરતી કરે છે. (૩) એના મધ્યભાગમાં સ્નેહ[૯૫] રૂપ કાષ્ઠોથી કામ રૂપ વડવાનલ સળગી રહ્યો છે. એ ભયંકર રોગ-શોકાદિ રૂપ મત્સ્ય-કાચબાઓથી સંકીર્ણ છે

---

૯૪ લવણ સમુદ્રના અતિ મધ્યભાગમાં તળિયે મોટા ઘડાના આકારવાળા ચાર દિશામાં ચાર પાતાળ કળશો છે. દરેક કળશના નીચેના ત્રીજા ભાગમાં કેવળ વાયુ, મધ્યના ત્રીજાભાગમાં વાયુ-જળ મિશ્ર અને ઉપરના ત્રીજા ભાગમાં કેવળ જળ હોય છે. જેમ મનુષ્યના પેટમાં રહેલો શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપ પ્રાણવાયુ પેટમાં સ્વભાવથી જ ઉત્પન્ન થઈ ઉચ્છ્વાસ રૂપે બહાર નીકળે છે તેમ, કળશમાં મહાવાયુ ઉત્પન્ન થઈ કળશની બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરતા [illegible] તેમ [illegible] છે આથી સમુદ્રની વેલા [illegible] પામે છે. [illegible]

૯૫ [illegible]

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિમાં બાહ્ય (વેશ વગેરે) ચારિત્ર હોવા છતાં શ્રેણિક મહારાજના દુર્મુખ નામના સૈનિકનાં વચનો સાંભળી રૌદ્રધ્યાન થવાથી સાતમી નરકગતિ પ્રાયોગ્ય કર્મબંધ થયો. ભરત મહારાજાને દ્રવ્ય ચારિત્ર વિના પણ શુભભાવનાથી શુક્લધ્યાનમાં ચઢી જવાથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ.[103]

लोकसंज्ञोज्झितः साधुः, परब्रह्मसमाधिमान् ।
सुखमास्ते गतद्रोह-ममतामत्सरज्वरः ॥८॥

(૮) લો.- લોકસંજ્ઞાથી રહિત, પ.- પરબ્રહ્મમાં સમાધિવાળા (અને) ગ - ગયો છે દ્રોહ, મમતા અને મત્સર રૂપ જ્વર જેનો એવા સાધુ - મુનિ સુખમાસ્તે - સુખે રહે છે.

(૮) લોકસંજ્ઞાથી મુક્ત, પરબ્રહ્મમાં લીન, દ્રોહ, મમતા અને મત્સર રૂપ જ્વરથી રહિત સાધુ સુખે રહે છે.[104]

अथ शास्त्राष्टकम् ॥२४॥

चर्मचक्षुर्भृतः सर्वे, देवाश्चावधिचक्षुषः ।
सर्वतश्चक्षुषः सिद्धाः, साधवः शास्त्रचक्षुषः ॥१॥

---

१०३ [illegible]

१०४ [illegible]

(૧) સર્વ - સઘળા મનુષ્યો ચ - ચર્મચક્ષુને ધારણ કરનારા છે. દેવા - દેવો અ. - અવધિજ્ઞાન રૂપ ચક્ષુ છે જેમને એવા છે. સિદ્ધા - સિદ્ધો સ. - સર્વ આત્મપ્રદેશે કેવલજ્ઞાન-દર્શન રૂપ ચક્ષુ છે જેમને એવા છે. સાધવ - સાધુઓ શા - શાસ્ત્ર રૂપ ચક્ષુ છે જેમને એવા છે

(૨) સઘળા મનુષ્યોને ચર્મની આંખ હોય છે. દેવોને અવધિજ્ઞાન રૂપ ચક્ષુ હોય છે. સિદ્ધોને કેવલજ્ઞાન રૂપ ચક્ષુ હોય છે સાધુઓને શાસ્ત્ર એ જ ચક્ષુ હોય છે ૧૦૫

पुरः स्थितानिवोर्ध्वाध-स्तिर्यग्लोकविवर्तिन ।
सर्वान् भावानवेक्षन्ते, ज्ञानिन शास्त्रचक्षुषा ॥२॥

(૧) જ્ઞા - જ્ઞાનીઓ શા. - શાસ્ત્ર રૂપ ચક્ષુથી ઉ - [illegible] અને તિર્યગ્લોકમાં (વિવર્તિન -) પરિણામ [illegible] ભાવોને પ [illegible]

બંધ પણ આત્મસાધનામાં બાધક બનતો નથી.

चिन्मात्रदीपको गच्छेद्, निर्वातस्थानसन्निभैः ।
निष्परिग्रहतास्थैर्यं, धर्मोपकरणैरपि ॥७॥

(૭) चि. – જ્ઞાનના જ દીપક રૂપ અપ્રમત્ત સાધુ नि.– પવન રહિત સ્થાનના જેવા ध. – ધર્મના ઉપકરણોથી अपि– પણ नि. – પરિગ્રહના ત્યાગ રૂપ સ્થિરતાને ग. – પામે છે.

(૭) જ્ઞાનના (જ) દીપક રૂપ અપ્રમત્ત સાધુ પવનરહિત સ્થાન તુલ્ય ધર્મોપકરણોથી પણ નિષ્પરિગ્રહતાની સ્થિરતા પામે છે, અર્થાત્ ધર્મોપકરણો જ્ઞાન અને ચારિત્રમાં સહાયક હોવાથી અપ્રમત્ત સાધુ ધર્મોપકરણ રાખવા છતાં પરિગ્રહ રહિત છે.

મૂર્છા વિના ધર્મોપકરણનું ગ્રહણ થાય જ નહિ, આથી ધર્મોપકરણો પણ પરિગ્રહ જ છે એવી દિગંબરોની માન્યતા ખોટી છે, એ જણાવવા આ શ્લોક છે. દીપકની સ્થિરતા માટે બે સાધનની જરૂર છે. (૧) તેલ અને (૨) પવનરહિત સ્થાન. દીપકમાં પ્રમાણુસર તેલ હોવા છતાં જો પવનના ઝપાટા લાગે તો તે બુઝાઈ જાય. તેમ જ્ઞાનના દીપક રૂપ અપ્રમત્ત સાધુની સ્થિરતા માટે યોગ્ય આહાર અને ધર્મોપકરણ એ બે સાધનની જરૂર છે. તેલના સ્થાને શુદ્ધ આહાર છે અને પવનરહિત

अथानुभवाष्टकम् ॥२६॥

सन्ध्येव दिनरात्रिभ्यां, केवलश्रुतयोः पृथक् ।
बुधैरनुभवो दृष्टः, केवलार्काऽरुणोदयः ॥१॥

(૧) ઇવ-જેમ દિ.-દિવસ અને રાત્રિથી સન્ધ્યા-સંધ્યા (જુદી છે, તેમ) કે.-કેવલજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી પૃથક્-જુદો કે.-કેવલજ્ઞાન રૂપ સૂર્યના અરુણોદય સમાન અ.-અનુભવ બુધૈઃ-પંડિતોએ દૃષ્ટ-દીઠો છે.

(૧) જેમ સંધ્યા દિવસ અને રાતથી જુદી છે, તેમ કેવલજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી જુદો કેવલજ્ઞાન રૂપ સૂર્યના અરુણોદય સમાન અનુભવ પંડિતોએ જોયો છે.

અનુભવ જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનનું કાર્ય છે, અને કેવલજ્ઞાનનું અસાધારણ કારણ છે. અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનના અભ્યાસથી અનુભવજ્ઞાન થાય છે, અને ઉષા પછી તુરત સૂર્યોદય થાય છે તેમ અનુભવ જ્ઞાન પછી તુરત-અન્તર્મુહૂર્તમાં કેવલજ્ઞાન થાય છે. જેમ સૂર્યોદય થવાનો હોય ત્યારે પહેલાં ઉષા પ્રગટે છે, તેમ કેવલજ્ઞાન થવાનું હોય ત્યારે પહેલાં અનુભવ જ્ઞાન થાય છે. અનુભવજ્ઞાનને પ્રાતિભજ્ઞાન પણ કહેવામાં આવે છે. આ જ્ઞાન ક્ષપકશ્રેણિમાં

[illegible] ૧૧૪

[illegible] सर्वशास्त्राणां [illegible] ।
[illegible] प्राप्य[illegible] ॥८॥

(૭) [illegible] પ્રમાણે છે [illegible]

अतीन्द्रियं परं ब्रह्म, विशुद्धानुभवं विना ।
शास्त्रयुक्तिशतेनापि, न गम्यं यद् बुधा जगुः ॥३॥
ज्ञायेरन् हेतुवादेन, पदार्था यद्यतीन्द्रियाः ।
कालेनैतावता प्राज्ञैः, कृतः स्यात् तेषु निश्चयः ॥४॥

(૩) અ.—ઇંદ્રિયોથી ન જાણી શકાય એવો પર—સર્વ ઉપાધિથી રહિત—શુદ્ધ બ્રહ્મ—આત્મા વિ. વિના—વિશુદ્ધ અનુભવ સિવાય શા.—શાસ્ત્રની સેંકડો યુક્તિઓથી પણ ગમ્ય ન—જાણી શકાય નહિ યદ્—જેથી બુધાઃ—પંડિતોએ જગુ—(નીચે મુજબ) કહ્યું છે.

(૪) યદિ—જો અ.—ઇંદ્રિયોથી ન જાણી શકાય એવા પ.—પદાર્થો હે.—યુક્તિથી જ્ઞા.—(હથેલીમાં રહેલા આમળાની જેમ) જણાય (તો) ए. का.—એટલા કાળે પ્રાજ્ઞૈ—પંડિતોએ તેષુ—તે અતીંદ્રિય પદાર્થોમાં નિ.—નિશ્ચય કૃત સ્યાત—કરી લીધો હોય.

(૩-૪) ઇંદ્રિયોથી ન જાણી શકાતો અને સઘળી ઉપાધિથી રહિત શુદ્ધ આત્મા વિશુદ્ધ અનુભવ વિના સેંકડો શાસ્ત્રયુક્તિઓથી પણ જાણી શકાય નહિ. આથી જ પંડિતોએ કહ્યું છે કે—

જો અતીંદ્રિય પદાર્થો શાસ્ત્રોક્ત યુક્તિઓથી હથેલીમાં રહેલા આમળાની પેઠે જાણી શકાતા હોત તો પંડિત પુરુષોએ આટલા કાળ સુધીમાં ક્યારે ય તે પદાર્થમાં અમુક પદાર્થ અમુક સ્વરૂપે જ છે એમ અતીંદ્રિય નિર્ણય કરી નાખ્યો હોત.

રૂપ વિશુદ્ધ આત્માને જાણે છે. આત્મા સ્વપ્રકાશ રૂપ છે, એટલે કે એને જાણવા–જોવા માટે અન્ય સાધનની જરૂર પડતી નથી. જેમ ઘટ વગેરેને જોવા સૂર્ય આદિના પ્રકાશની જરૂર રહે છે, તેમ આત્માને જોવા આત્મા સિવાય અન્યના પ્રકાશની જરૂર નથી. આત્મા દીપકની જેમ સ્વયં પ્રકાશરૂપ છે.

अथ योगाष्टकम् ॥२७॥

मोक्षेण योजनाद् योगः, सर्वोऽप्याचार इष्यते ।
विशिष्य स्थानवर्णार्था-लम्बनैकाग्र्यगोचरः ॥१॥

(૧) મો.–મોક્ષની સાથે યો.–(આત્માને) જોડવાથી સર્વોઽપિ–બધાય આ.–આચાર યોગ–યોગ ઇ.–ઇચ્છાય છે.–કહેવાય છે વિ.–વિશેષ કરીને સ્થાન.–મુદ્રા, અક્ષર, વર્ણનો અર્થ, આલંબન (–પ્રતિમાદિ) અને એકાગ્રતા (ગોચર–) સંબંધી આચાર યોગ છે.

(૧) આત્માને મોક્ષની સાથે જોડે તે યોગ. યોગશબ્દનો આ (વ્યુત્પત્તિસિદ્ધ) અર્થ ધર્મના સઘળા અનુષ્ઠાનોમાં ઘટતો હોવાથી સામાન્યથી ધર્મના સઘળા ય આચારો યોગ રૂપ છે. વિશેષ રૂપે સ્થાન, વર્ણ, અર્થ, આલંબન અને એકાગ્રતા એમ પાંચ પ્રકારે યોગ છે.

સ્થૈર્ય – સ્થિરતા યોગ છે. ૪.–બીજાના અર્થનું સાધન થાય (–જેનાથી બીજાનુ પણ હિત થાય) એ સિદ્ધિ –સિદ્ધિયોગ છે.

(૪) યોગીની યોગસંબંધી વાતો સાંભળતાં પ્રીતિ થાય એ ઇચ્છાયોગ. શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ સંપૂર્ણ યોગપાલન એ પ્રવૃત્તિયોગ. યોગના પાલનમાં અતિચારોના ભયનો અભાવ તે સ્થિરતાયોગ. સ્થાનાદિયોગ બીજાઓના પણ હિતનું કારણ બને એ સિદ્ધિયોગ છે.

ઇચ્છા આદિ ચાર અવસ્થાઓ ઉત્તરોત્તર ચઢિયાતી છે. યોગને જાણવાની ઇચ્છા થાય. યોગને જાણીને આનંદ થાય. આનંદથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ સંપૂર્ણપણે યોગપાલનનો ઉલ્લાસ જાગે. પણ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર આદિ અનુકૂલ સાધનની ન્યૂનતાના કારણે સંપૂર્ણ રીતે યોગપાલન ન થઈ શકે, અલ્પ પ્રમાણમાં થઈ શકે, તેમાં પણ અનેક દોષો લાગે. યોગની આ અવસ્થા ઇચ્છાયોગ છે. આ યોગમાં વિધિનું સંપૂર્ણ પાલન થતું નથી. પણ વિધિ પ્રત્યે અને વિધિપાલન કરનારાઓ પ્રત્યે બહુમાન અવશ્ય હોય છે. એટલે ફલિતાર્થ એ થયો કે વિધિ અને વિધિ આચરનારાઓ પ્રત્યે બહુમાનપૂર્વક યથાશક્તિ અલ્પ યોગપાલન–યોગાભ્યાસ એ ઇચ્છાયોગ છે. પ્રબળ વીર્યોલ્લાસથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ સંપૂર્ણ

अर्थालम्बनयोश्चैत्य-वन्दनादौ विभावनम् ।
श्रेयसे योगिनः स्थान-वर्णयोर्यत्न एव च ॥५॥

(૫) चै.—ચૈત્યવંદનાદિ ક્રિયામાં अ.—અર્થ અને આલંબનનું वि.—સ્મરણ કરવું, च—અને स्था.—સ્થાન અને વર્ણમાં यत्न एव—ઉદ્યમ જ (કાળજી જ) यो.—યોગીના श्रे.—કલ્યાણ માટે (થાય છે.)

(૫) ચૈત્યવંદનાદિ ક્રિયામાં અર્થ અને આલંબન યોગનું વારવાર સ્મરણ જ તથા સ્થાન અને વર્ણમાં ઉદ્યમ જ યોગીના હિત માટે થાય છે.

ભાવાર્થ.—ચૈત્યવંદનાદિ ક્રિયામાં (અર્થ-) સૂત્રોના અર્થનો વિચાર કરતા રહેવું જોઈએ, (આલંબન-) દૃષ્ટિ પ્રતિમાદિ આલંબન ઉપર સ્થિર રાખવી જોઈએ, (સ્થાન-) જે વખતે જે મુદ્રા જોઈએ તે મુદ્રા છે કે નહિ તેનો ઉપયોગ રાખવો જોઈએ, (વર્ણ-) સૂત્રો હીનાક્ષર આદિ દોષથી રહિત શુદ્ધ બોલાય છે કે નહિ તેનો ઉપયોગ રાખવો જોઈએ અર્થાત્ ચિત્તને સ્થાનાદિ ચારમાં એકાગ્ર બનાવવું જોઈએ. પ્રશ્ન— સ્થાનાદિ ચારેમાં એક સાથે ચિત્તનો ઉપયોગ કેવી રીતે રહે? ઉત્તર— અહીં ચિત્તનો ઉપયોગ સ્થાનથી ખસીને વર્ણ ઉપર, વર્ણથી ખસીને સ્થાન ઉપર કે અર્થ ઉપર, અર્થ ઉપરથી ખસીને આલંબન ઉપર

અહંકારનો ત્યાગ કરીને બ્રહ્મને-પરમાત્માને અર્પણ કરી દઈએ છીએ. આથી દરેક અનુષ્ઠાનમા આ કાર્ય પરમાત્માએ કર્યું છે, મેં નથી કર્યું એવી બુદ્ધિ રહે છે. બ્રહ્માર્પણ કરવાથી આવી બુદ્ધિ રહેતી હોવાથી બ્રહ્માર્પણ બ્રહ્મયજ્ઞના અંતર્ભાવનું કારણ છે, એટલે કે બ્રહ્માર્પણથી કર્મયજ્ઞનો બ્રહ્મયજ્ઞમાં અંતર્ભાવ (સમાવેશ) થઈ જાય છે. આથી જ્ઞાનયજ્ઞની જેમ કર્મયજ્ઞથી પણ આધ્યાત્મિક ભાવ રૂપ ફળ મળે છે.

ઉક્ત પૂર્વપક્ષનુ આ ગાથામા સમાધાન કરવામા આવ્યુ છે બ્રહ્મયજ્ઞના અંતર્ભાવનું સાધન -કારણ બ્રહ્માર્પણ પણ યુક્ત છે. પણ કેવી રીતે? તમે જેવી રીતે બ્રહ્માર્પણ કરો છો તેવી રીતે નહિ! કિંતુ, (स्वकर्तृत्वाहंकार हुते=) પોતાના કર્તાપણાના ભાવ રૂપ અહંકારનો હોમ થયે છતે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનો (कर्मणां=) જ્ઞાન રૂપ અગ્નિમ હોમ કરવા રૂપ બ્રહ્માર્પણ યુક્ત છે. અર્થાત્ અહંકારનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાન રૂપ અગ્નિમાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોને નાખવા જોઈએ. આ જ ઉત્તમ બ્રહ્માર્પણ છે. પોતે કરેલા અનુષ્ઠાનનું-કર્મનું ફળ પરમાત્માને અર્પણ કરવું, અને કાર્ય પોતે

[illegible] नहीं [illegible]
[illegible] आवश्यकता [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] ॥

[illegible]

બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનાર, (૮) આચારંગના[૧૨૭] પ્રથમ શ્રુત સ્કંધના નવ અધ્યયનોમા પ્રતિપાદિત આચારોની પરિણતિવાળો, પરબ્રહ્મમા સમાધિવાળો, અર્થાત્ પરમાત્મામા એકતાની પરિણતિવાળો, અને ભાવયજ્ઞનો સ્વીકાર કરનાર સાધુ પાપથી લેપાતો નથી.

अथ भावपूजाष्टकम् ॥२९॥

दयाम्भसा कृतस्नान., संतोषशुभवस्त्रभृत् ।
विवेकतिलकभ्राजी, भावनापावनाशय ॥ १ ॥
भक्तिश्रद्धानघुसृणो-न्मिश्रपाटीरजद्रवै ।
नवब्रह्माङ्गतो देवं, शुद्धमात्मानमर्चय ॥ २ ॥

(૧-૨) द. कृ.-દયા રૂપ જળથી કર્યું છે સ્નાન જેણે એવો, स.-સંતોષરૂપ ઉજ્જ્વળ વસ્ત્રને ધારણ કરનાર, वि.-વિવેક રૂપ તિલકથી શોભતો, भा-ભાવનાથી પવિત્ર આશય છે જેનો એવો, (૨) भ.-ભક્તિ અને શ્રદ્ધા રૂપ

---

૧૨૭ આચારંગ પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના નવ અધ્યયનો બ્રહ્મચર્યના અને આચારોના પાલન માટે કહેલા હોવાથી બ્રહ્મચર્ય અધ્યયન છે. (નિશીથસૂત્ર પીઠિકા પ્રથમ ગાથાની ચૂર્ણિ) વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યનું બ્રહ્મ થવાથી બ્રહ્મન—બ્રહ્મચર્યના અધ્યયનોની નિયમોવાળો—પરિણતિવાળો એવો અર્થ થાય.

(૪) ચ – તથા અગ્રે – આત્મા આગળ મ. – મદ-સ્થાનના ભેદોના ત્યાગથી અ. – સ્વસ્તિકાદિ આઠ મંગલ લિખ – આળેખ. ચ – અને જ્ઞા. – જ્ઞાન રૂપ અગ્નિમાં શુ. – શુભ સંકલ્પ રૂપ કૃષ્ણાગરુને ધૂ. – ધૂપ.

(૪) એ દેવની આગળ આઠમદના ત્યાગ રૂપ અષ્ટમંગલનુ આલેખન કર, જ્ઞાન રૂપ અગ્નિમાં શુભ સંકલ્પ રૂપ કૃષ્ણાગરુનો ધૂપ કર.

અહી ધૂપપૂજાથી શુભ સંકલ્પો જ્ઞાનાગ્નિમાં બળી જવાથી શુદ્ધ ઉપયોગ રૂપ નિર્વિકલ્પસમાધિ પૂજા થઈ. સાધુને અશુભ સંકલ્પોનો ત્યાગ થઈ ગયો છે અને ધૂપપૂજાથી શુભસંકલ્પોનો પણ ત્યાગ થયો. આથી નિર્વિકલ્પ સમાધિ દશા પ્રગટી.

प्राग्धर्मलवणोत्तारं, धर्मसंन्यासवह्निना ।
कुर्वन् पूरय सामर्थ्य-राजन्नीराजनाविधिम् ॥५॥

(૫) વ. – ધર્મસંન્યાસ રૂપ અગ્નિથી પ્રા. ક. – પૂર્વના ક્ષાયોપશમિક ધર્મ રૂપ લવણનો ઉતાર કરતો (-લવણ ઉતારતો) સા. – સામર્થ્ય યોગ રૂપ શોભાયમાન (નીરાજના-) આરતિની વિધિ પૂ. – પૂર્ણ કર.

(૫) એ દેવની સમક્ષ ધર્મસંન્યાસ રૂપ અગ્નિથી ઔદયિક અને ક્ષાયોપશમિક ધર્મ રૂપ

યોગ સંયમ [130] છે. અહી ગીત–નૃત્ય–વાજિંત્ર એ ત્રણના સ્થાને ધારણા–ધ્યાન–સમાધિની ઘટના છે. ગીત, નૃત્ય અને વાજિંત્રની એકતા જેવા સંયમવાળો થા એટલે એક વિષયમાં (પરમાત્મામાં) ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિવાળો થા. અર્થાત્ નિર્વિકલ્પ સમાધિ-દશા પ્રાપ્ત કર. ગીત, નૃત્ય અને વાજિંત્ર એ ત્રણનો એક સાથે યોગ એ તૌર્યત્રિક કહેવાય છે.

उल्लसन्मनसः सत्य-घण्टां वादयतस्तव ।
भावपूजारतस्येत्थं, करक्रोडे महोदय. ॥७॥

(૭) ઉ – ઉલ્લસિત મનવાળા સ. વા. – સત્ય રૂપ ઘંટ વગાડતા ઇત્થં – આ પ્રમાણે ભા. – ભાવપૂજામા લીન થયેલા તવ – તને મ. – મોક્ષ ક. – હથેળીમા છે.

(૭) આ પ્રમાણે મનના ઉલ્લાસથી ભાવ-પૂજામા લીન અને સત્ય રૂપ ઘંટને વગાડતા તને મોક્ષ હથેળીમા છે.

द्रव्यपूजोचिता भेदो-पासना गृहमेधिनाम् ।
भावपूजा तु साधूना-मभेदोपासनात्मिका ॥८॥

(૮) ગૃ – ગૃહસ્થોને ભે. – ભેદપૂર્વક ઉપાસના રૂપ દ્ર. – દ્રવ્યપૂજા ઉચિત – યોગ્ય છે. અ. – અભેદ ઉપાસના રૂપ ભા. – ભાવપૂજા તુ – તો સા. – સાધુઓને (યોગ્ય છે)

---

૧૩૦ યોગ સંયમ એટલે ચિત્તમા ધારણાદિ ત્રણના એક યોગની સંયમ સંજ્ઞા છે.

(૮) ગૃહસ્થોને [illegible] રૂપ દ્રવ્યપૂજા [illegible] છે અને સાધુઓને [illegible] [illegible] ઉચિત છે.

પ્રભુ [illegible] છે, [illegible] તેમના [illegible] એમ [illegible] પૂર્વક [illegible] દ્રવ્ય [illegible] [illegible] અને [illegible] આત્માની [illegible] બુદ્ધિથી [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] દર્શનામ્ ।
[illegible] ॥

(૨) ધ્યાતા – ધ્યાન કરનાર અં. – અંતરાત્મા છે. ધ્યેયં – ધ્યાન કરવા યોગ્ય તુ – તો પ – પરમાત્મા પ્ર. – કહેલ છે. ચ–અને ધ્યાન – ધ્યાન એ. – એકાગ્રતાની બુદ્ધિ છે. ત.–તે ત્રણેની એકતા એ સ. – સમાપત્તિ છે.

(૨) ધ્યાતા સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા છે. ધ્યેય સિદ્ધ–અરિહંત ભગવાન છે. વિજાતીય[131] જ્ઞાનના અંતર રહિત સજાતીય જ્ઞાનની ધારા રૂપ ધ્યાન છે. તે ત્રણેની એકતા એ સમાપત્તિ છે.

मणाविव प्रतिच्छाया, समापत्तिः परात्मनः ।
क्षीणवृत्तौ भवेद् ध्याना–दन्तरात्मनि निर्मले ॥३॥

(૩) મણૌ ઇવ – મણિની જેમ ક્ષી. – ક્ષય પામી છે ધનમલ રૂપ વૃત્તિ જેની એવા નિ. – નિર્મલ અ. – અંતરાત્મામાં ધ્યાનાત – ધ્યાનથી પ.–પરમાત્માનું પ્ર – પ્રતિબિંબ સ – તેમ–પડે એ સ. – સમાપત્તિ (કહી છે.)

(૩) જેવી રીતે નિર્મલ મણિરત્નમા અન્ય વસ્તુનુ પ્રતિબિંબ પડે છે, તેમ ગાઢ રાગાદિ રૂપ મલિન વૃત્તિઓ ક્ષીણ થઈ જવાથી નિર્મલ બનેલા અંતરાત્મામા ધ્યાનથી પરમાત્માનુ પ્રતિબિંબ તે સમાપત્તિ છે.[132]

---

૧૩૧ પા યો પા. ૩ સ ૨
૧૩૨ યો સ. આ. ૬૪, પા. યો પા. ૧ સૂ. ૪૧

[illegible]

[illegible] पुनः [illegible] ।
[illegible]

[illegible]

(२) [illegible]

ક્રમશઃ અનેક પ્રકારે સંપત્તિ થાય. અથવા ક્રમશઃ એટલે પ્રથમ સમાપત્તિ થાય, પછી આપત્તિ થાય, પછી સંપત્તિ થાય.

इत्थं ध्यानफलाद् युक्तं, विंशतिस्थानकाद्यपि ।
कष्टमात्रं त्वभव्याना–मपि नो दुर्लभं भवे ॥५॥

(૫) ઇત્થ – આ પ્રમાણે ધ્યા. – ધ્યાનના ફળથી વિ.– વીશ સ્થાનક તપ આદિ अपि – પણ युक्त – ઘટે છે. क.– માત્ર કષ્ટ રૂપ (વીશ સ્થાનક આદિ) तु – તો अ –અભવ્યોને अपि – પણ भवे – સંસારમાં दु. – દુર્લભ नो.–નથી.

(૫) પ્રશ્ન – ધ્યાનથી સમાપત્તિ, આપત્તિ, અને સંપત્તિ એમ ત્રણ ફળો મળે છે. આથી એ એ સિદ્ધ થયું કે વીશસ્થાનક વગેરે તપ વિના પણ ધ્યાનમાત્રથી તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ થઈ શકે છે જ્યારે શાસ્ત્રમાં તો વીશ સ્થાનકમાંથી ઓછામાં ઓછા કોઈ પણ એક સ્થાનકની આરાધના વિના તીર્થંકર નામ કર્મ ન બંધાય એવું વિધાન છે. આથી અહીં શાસ્ત્રના આવા વિધાન સાથે વિરોધ નહિ આવે? ઉત્તર—ના. ધ્યાનના ફલથી વીશસ્થાનકની આરાધના વગેરે પણ ઘટે છે જેમ ધ્યાનથી સમાપત્તિ આદિ ત્રિવિધ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ વીશસ્થાનકની આરાધના વગેરેથી પણ પરંપરાએ ધ્યાનનું ત્રિવિધ ફળ મળે છે.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

(૪) સદુ. – સારા ઉપાયમાં પ્રવૃત્ત થયેલા જ્ઞા. – જ્ઞાની ત. – તપસ્વીઓને ધ્રુ. – મોક્ષ રૂપ સાધ્યની મીઠાશથી નિ. – હમેશાં આ. – આનંદની વૃદ્ધિ જ (થાય છે.)

(૩–૪) જેમ ધનના અર્થીઓને ઠંડી–ગરમી વગેરે કષ્ટ દુઃસહ નથી–ઉદ્વેગ કરતું નથી, તેમ સંસારથી વિરક્ત બનેલા તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થીઓને પણ ઠંડી–ગરમી વગેરે કષ્ટ રૂપ તપ દુષ્કર નથી. બલ્કે, સારા ઉપાયમા પ્રવર્તેલા જ્ઞાની તપસ્વીઓના આનંદમા સદા વધારો જ થાય છે. કારણ કે એમની આંખ સામે મોક્ષ રૂપ સાધ્યની મીઠાશ હોય છે.[137]

જેની આંખ સામે ધનની મીઠાશ હોય છે તેને ધનપ્રાપ્તિ માટે ઠંડી–ગરમી વગેરે કષ્ટ સહન કરવા છતાં દિન–પ્રતિદિન આનંદમા શું વધારો નથી થતો ? મોક્ષની મીઠાશ આગળ ધનની મીઠાશ તો કોઈ વિસાતમા નથી.

इत्थं च दुःखरूपत्वात्, तपो व्यर्थमितीच्छताम् ।
बौद्धानां निहता बुद्धि-र्बौद्धानन्दापरिक्षयात् ॥५॥

(૫) ઇત્થં – આ પ્રમાણે બૌ. – (તપથી) જ્ઞાનાનંદનો નાશ નહિ થવાથી ઇત્ય. – દુઃખ રૂપ હોવાથી તપ – તપ

---

૧૩૭. હા. અ. ૧૧ ગા. ૬-૭

[illegible] – [illegible] છે, [illegible] – ક્રોધ ઇ. – દુઃખનાશ–આનંદાદિ [illegible] – [illegible] – બુદ્ધિ [illegible] – [illegible]–દુ:ખિત થઈ [illegible] છે.

(૫) આ પ્રમાણે નયથી જ્ઞાનના વ્યાપારમાં [illegible] ગુણના આનંદી ન હોવાથી નય [illegible] [illegible] નહિ [illegible] નય [illegible] રૂપ હોવાથી [illegible] જેમ [illegible] કે જેમ આનંદાદિ [illegible] બુદ્ધિ [illegible] આવી [illegible] તેમ [illegible] [illegible] [illegible] શક્તિ [illegible] થતી પરવાની

[illegible] [illegible] [illegible] तथा [illegible]: ।
[illegible] [illegible] [illegible]ते ॥

બ્રહ્મચર્ય = મૈથુનત્યાગ કે વિષયો પ્રત્યે અનાસક્તિ. જિનપૂજા = જિનવચનો પ્રત્યે આદરભાવ. સાનુબંધજિનાજ્ઞા = સાપેક્ષપણે જિનવચન સ્વીકાર.[૧૩૯]

तदेव हि तपः कार्यं, दुर्ध्यानं यत्र नो भवेत् ।
येन योगा न हीयन्ते, क्षीयन्ते नेन्द्रियाणि च ॥७॥

(૭) हि – નિશ્ચયથી यत्र – જેમાં दु. – અશુભ ધ્યાન नो भ. – ન થાય, येन – જેનાથી योगाः – સંયમવ્યાપારો न ही – હાનિ ન પામે, च – અને इ. – ઇંદ્રિયો न क्षी – ક્ષય ન પામે तदेव – તે જ તપઃ कार्यं – તપ કરવો જોઈએ.

(૭) જેમાં અશુભ ધ્યાન ન થાય, જેનાથી સંયમ વ્યાપારોને બાધા ન પહોંચે, અથવા ઇંદ્રિયો સ્વકાર્ય કરવા અસમર્થ નથાય તે જ તપ કરવો જોઈએ

मूलोत्तरगुणश्रेणि-प्राज्यसाम्राज्यसिद्धये ।
बाह्यमाभ्यन्तरं चेत्थं, तपः कुर्यान्महामुनिः ॥८॥

(૮) म – મોટા મુનિ मू.- મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણની શ્રેણિરૂપ વિશાળ સામ્રાજ્યની સિદ્ધિ માટે इ. – આ પ્રમાણે बाह्य – બાહ્ય, च – અને आ. – આભ્યંતર तपः कु. – તપ કરે.

---

૧૩૯ પંચા. ૧૯ ગા. ૨૬

[illegible]

(૪) [illegible]

[illegible]

ગુણોનું રક્ષણ–પાલન કરવામાં કારણ–સાધન તે ઉત્તરગુણ.[૧૪૩]

अथ सर्वनयाश्रयाष्टकम् ॥३२॥

धावन्तोऽपि नया सर्वे, स्युर्भावे कृतविश्रमाः ।
चारित्रगुणलीनः स्या–दिति सर्वनयाश्रितः ॥१॥

(૧) धा. – (પોતપોતાના પક્ષને સિદ્ધ કરવા) દોડતા अपि–પણ सर्वे नयाः –નૈગમાદિ સર્વ નયો भावे–વસ્તુસ્વભાવમાં कृ. – કરી છે સ્થિરતા જેણે એવા स्यु – હોય છે. इति – આથી चा. – ચારિત્રગુણમાં લીન સાધુ स. – સર્વ નયોને આશ્રિત (–માનનાર) स्यात् – હોય.

(૧) પોતપોતાના પક્ષને સિદ્ધ કરવા પ્રતિપક્ષ નયમાં નિરપેક્ષણે દોડતા પણ સર્વ નયો આખરે તો વસ્તુ સ્વભાવમાં સ્થિર થાય છે. અર્થાત નયો પરસ્પર એક–બીજાના મંતવ્યોનું ખંડન કરતા હોવા છતા વસ્તુના સ્વભાવનો તો સ્વીકાર કરે જ છે. અલબત, પોતાની માન્યતા પ્રમાણે વસ્તુસ્વભાવનો સ્વીકાર કરે છે, પણ વસ્તુસ્વભાવનો સર્વથા નિષેધ કરતા નથી તથા તે તે નય જે પ્રમાણે જે વસ્તુના જે સ્વભાવનો સ્વીકાર કરે છે તે પ્રમાણે તે વસ્તુમાં

---

૧૪૩ ધર્મસં૦ ગા. ૧૧૦ ની ટીકા.

જ અસદ્‌વચન છે."[૧૪૬] આ પ્રમાણે બધાં ય વચનોના વિષયની નયની દૃષ્ટિએ ઘટના કરનાર સાધુ સર્વનયોનો જ્ઞાતા બને છે.

लोके सर्वनयज्ञानां, ताटस्थ्यं वाप्यनुग्रहः ।
स्यात् पृथग्नयमूढानां, स्मयार्तिर्वातिविग्रहः ।

(૪) સ.- સર્વનયોના જાણકારોને લોકે - લોકમાં તા.- મધ્યસ્થપણું વા - અથવા અ. - ઉપકાર બુદ્ધિ સ્યાત - હોય. પૃથગ્ન - જુદા જુદા નયોમાં મૂઢ બનેલાઓને સ્મ. - અભિમાનની પીડા વા-અથવા અતિ.- અત્યંત ક્લેશ (હોય.)

(૪) સર્વનયોના જાણકારોને લોકમાં મધ્યસ્થ બુદ્ધિ અથવા ઉપકાર બુદ્ધિ હોય છે. તેઓ જે લોકો કદાગ્રહ આદિથી નયો સમજવાને અયોગ્ય હોય તેમને વિશે મધ્યસ્થબુદ્ધિ રાખે છે–દ્વેષ કરતા નથી. જે જીવો નયોને સમજતા નથી, પણ સમજાવવાને લાયક છે તે જીવો વિશે "આ જીવો કયા ઉપાયોથી માર્ગમાં આવે" એવી ઉપકાર બુદ્ધિ રાખીને તે જીવો માર્ગે આવે તે માટે શક્ય યોગ્ય ઉપાયો કરે છે. જુદા જુદા નયોમાં મૂઢ બનેલાઓને અહંકારની પીડા અને ઘણો ક્લેશ થાય છે

श्रेयः सर्वनयज्ञानां, विपुलं धर्मवादतः ।
शुष्कवादाद्विवादाच्च, परेषां तु विपर्ययः ।५।

---

૧૪૬ ગા. ૧૬ ... ૧૩, હિ. ભા. ૪૧૫

તે શુષ્કવાદ. આવા વાદીની સાથે વાદ કરવાથી લાભ થતો નથી, કેવળ કંઠ–તાલુનો શોષ થાય છે. અત્યંત ગર્વિષ્ઠ જીતાય તો પણ જીતનારના ગુણનો (–પક્ષનો) સ્વીકાર ન કરે. અતિક્રૂર જીતાય તો વૈરી બને. જિનધર્મદ્વેષી જીતાય તો પણ જિનધર્મનો સ્વીકાર ન કરે. મૂઢ યોગ્યાયોગ્યના જ્ઞાનથી રહિત હોવાથી વાદનો અધિકારી જ નથી. આ રીતે શુષ્કવાદથી અકલ્યાણ થાય.

ધનાદિપ્રાપ્તિના આશયથી પરપક્ષનો પરાજય કરી સ્વપક્ષનું સ્થાપન કરવા જે વાદ થાય તે વિવાદ છે. વિવાદમા તત્ત્વજ્ઞાનીને ઉત્તમ નીતિપૂર્વક વિજય દુર્લભ છે. કદાચ વિવાદમાં વિજય મળે તો પણ અંતરાય આદિ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. આ દોષો પરલોક બગાડે છે પરાજિત થયેલા પ્રતિવાદીને રાજાદિ પાસેથી ધન ન મળે, બલ્કે પૂર્વે અન્ય વાદીની સાથે વાદ કરીને કંઈક મેળવ્યું હોય તે પણ લઈ લેવામા આવે. આથી ધનનો અંતરાય થાય, તથા શોક, દ્વેષ, અશુભ કર્મબંધ વગેરે દોષો પણ ઉત્પન્ન થાય. આથી વિવાદથી અકલ્યાણ થાય.[૧૬૭]

---

૧૬૭ હા. અ. ૧૨મું વાદ અષ્ટ.

પ્રકાશિતં જનાનાં યૈર્મતં સર્વનયાશ્રિતમ્ ।
ચિત્તે પરિણતં ચેદં, યેષાં તેભ્યો નમોનમઃ ॥૮॥

(૧) [illegible]

(૨) [illegible]

[illegible]

(૯) क्रि. क्ले. - ક્રિયાથી કરેલો રાગાદિ ક્લેશોનો ક્ષય म. - દેડકાના શરીરના ચૂર્ણ (અવયવોના ટુકડા) તુલ્ય છે, पुनः - અને ज्ञा. - જ્ઞાનસારથી-શુદ્ધ ક્ષયોપશમભાવથી કરેલો ક્લેશોનો ક્ષય द. - બાળેલા દેડકાના શરીરના ચૂર્ણ સમાન છે. हि. - નિશ્ચિત-ચોક્કસ. આ હકીકત નિસંદેહ છે.[૧૫૦]

નહિ બાળેલા દેડકાના શરીરના ચૂર્ણમાંથી વર્ષાદ થતા ફરી અધિક દેડકાઓની ઉત્પત્તિ થાય છે. પણ બાળી નાખેલા દેડકાના શરીરમાંથી નવા દેડકાઓની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તે પ્રમાણે જ્ઞાન-રહિત કેવલ ક્રિયાથી ક્ષય પામેલા ક્લેશોની નિમિત્ત મળતાં ફરી અધિક ઉત્પત્તિ થાય છે. ક્ષાયોપશમિક ભાવ રૂપ જ્ઞાનસારથી ક્ષય પામેલા ક્લેશોની ફરી ઉત્પત્તિ થતી નથી. આ વિષયમાં અભવ્યો, દુર્ભવ્યો અને ભરત મહારાજા વગેરે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો દૃષ્ટાંત રૂપ છે. અભવ્ય કે દુર્ભવ્ય જીવ ઉચ્ચકોટિની ક્રિયાના પ્રતાપે દેવલોકનાં કે મનુષ્યલોકના રાજ્યાદિ સુખો પામે છે. પણ ત્યાં સુખમાં ભાન ભૂલે છે. દબાવેલી સ્પ્રીંગની જેમ રાગાદિ દોષો જોરથી ઊછળે છે. સુખમાં આસક્ત બનીને પાપકર્મો બાંધે છે. પરિણામે દુર્ગતિમાં અનંત દુઃખો અનુભવે છે ભરત મહારાજા જેવા

---

૧૫૦ યો. સ. ગા. ૮૬, ઉ. પ. ગા. ૧૯૧-૧૯૭.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો મંત્રાદિ પ્રપંચમાં આસક્ત બનતા નથી, પણ વિરાગ ભાવે રહે છે.

[illegible] પંચત્વાદ્, ક્રિયા [illegible] ।
[illegible] ॥૧૦

આ સિદ્ધાન્તનો અન્યદર્શનમાં પણ સ્વીકાર :

(૧૦) [illegible] (બૌદ્ધ ધર્મ) [illegible] [illegible] [illegible] શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા [illegible] [illegible] કહેવાની નથી.

[illegible]

(સાત કર્મોની) અંતઃકોડાકોડિ સાગરોપમથી અધિક સ્થિતિનો બંધ થતો નથી. આનો અર્થ એ થયો કે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ–સ્થિતિબંધની નિવૃત્તિ રૂપ ભાવ જતો નથી. તથા એ આત્મા ભવિષ્યમાં શુભ આલંબન વગેરેનો યોગ થતાં અવશ્ય ફરી સમ્યક્ત્વ પામે છે.

(૨) સર્વવિરતિ કે દેશવિરતિને પામેલો જીવ તેવા પ્રકારના કર્મોદયથી સર્વવિરતિ કે દેશવિરતિની ક્રિયાથી સર્વથા રહિત બને, તો પણ સમ્યગ્દર્શન ગુણ હોવાથી સર્વવિરતિ કે દેશવિરતિની ક્રિયા કરવાનો ભાવ જતો નથી.

(૩) સાધુ વગેરે તેવા પ્રકારના કર્મોદયથી શાસ્ત્રવિહિત અમુક અમુક ક્રિયા ન કરી શકે તો પણ તે ક્રિયા કરવાનો ભાવ જતો નથી. ક્રિયા ન કરી શકવા બદલ તેના હૃદયમાં અપાર દુઃખ હોય છે.

क्रियाशून्यं च यज्ज्ञानं, ज्ञानशून्या च या क्रिया ।
अनयोरन्तरं ज्ञेयं, भानुखद्योतयोरिव ॥११॥

(११) क्रि.–क्रियारहित यद् ज्ञानं – જે જ્ઞાન च – અને ज्ञा.–ज्ञान रहित या क्रिया – જે ક્રિયા अ. अं. – એ બંનેનું અંતર भा. ख – સૂર્ય અને ખદ્યોત જેટલું ज्ञेयं – જાણવું.

ક્રિયારહિત જ્ઞાન સૂર્યની જેમ અતિશય પ્રકાશવાળું છે. જ્ઞાનરહિત ક્રિયા ખદ્યોતની જેમ અલ્પપ્રકાશવાળી છે. આથી જ જ્ઞાનીઓએ ઉચ્ચ-કોટિની ચારિત્ર ક્રિયા કરનાર અભવ્ય વગેરેની જરા ય પ્રશંસા કરી નથી, અને વિરતિની ક્રિયાથી રહિત હોવા છતાં ચોથા ગુણસ્થાને રહેલા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવની પ્રશંસા કરી છે. અભવ્ય વગેરેની ચારિત્રની ઉચ્ચકોટિની ક્રિયા પણ જ્ઞાનથી રહિત છે. ચોથા ગુણસ્થાને રહેલા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવમાં વિરતિની ક્રિયા ન હોવા છતા જ્ઞાન છે. આથી ઉચ્ચકોટિની ચારિત્ર ક્રિયા કરનાર અભવ્ય આદિથી વિરતિક્રિયાથી રહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ અતિશય ઉચ્ચ છે.

चारित्रं विरतिः पूर्णा, ज्ञानस्योत्कर्ष एव हि ।
ज्ञानाऽद्वैतनये दृष्टिर्देया तद्योगसिद्धये ॥१२॥

(૧૨) पूर्णा वि. – પૂર્ણ વિરતિ રૂપ ચા. – ચારિત્ર हि – નિશ્ચયથી ज्ञा ઉ. एव – જ્ઞાનનો ઉત્કર્ષ જ છે. तत् – તેથી यो. – યોગની સિદ્ધિ માટે ज्ञा. – કેવળ જ્ઞાનનયમાં दृष्टिर्देया – દૃષ્ટિ રાખવી.

જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા કરવી એ આ શ્લોકનો ભાવ છે. જ્ઞાનનય ચારિત્રને જ્ઞાનસ્વરૂપ માને છે. ચારિત્ર જ્ઞાનથી ભિન્ન નથી. કેમ કે ચારિત્ર

જ્ઞાનનું જ કાર્ય છે. યોગ ક્રિયા–જ્ઞાન ઉભય રૂપ છે. જ્ઞાનનયની દૃષ્ટિએ ક્રિયાનો જ્ઞાનમાં સમાવેશ થઇ જવાથી જ્ઞાનની સિદ્ધિથી (ક્રિયા–જ્ઞાન ઉભય રૂપ) યોગની સિદ્ધિ થાય છે. આ દૃષ્ટિએ અહીં કહ્યું કે યોગની સિદ્ધિ માટે જ્ઞાનનયમાં દૃષ્ટિ રાખવી. જ્ઞાનનયની દૃષ્ટિએ ક્રિયા જ્ઞાનનું કાર્ય હોવાથી, યોગની સિદ્ધિ માટે જ્ઞાનનયમાં દૃષ્ટિ રાખવી એનો ભાવ એ થયો કે, ક્રિયા–જ્ઞાન રૂપ યોગની સિદ્ધિ માટે જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા કરવી.

॥ अथ ग्रन्थकृत्प्रशस्तिः ॥

सिद्धिं सिद्धपुरे पुरन्दरपुरस्पर्धावहे लब्धवान्,
चिद्दीपोऽयमुदारसारमहसा दीपोत्सवे पर्वणि ।
एतद्भावनभावपावनमनश्चञ्चच्चमत्कारिणां,
तैस्तैर्दीपशतैः सुनिश्चयमतैर्नित्योऽस्तु दीपोत्सवः ॥१॥

(૧) અયં – આ (પ્રસ્તુત ગ્રંથ) ચિદ્દીપઃ – જ્ઞાનરૂપ દીવો પુ.– ઇંદ્રનગરની સ્પર્ધા કરનાર સિ.– સિદ્ધપુરમાં ઉ.– મહાન અને મનોહર મહોત્સવપૂર્વક દી. પ – દીવાળી પર્વમાં સિદ્ધિં લ.– પૂર્ણ થયો. એ.– આ ગ્રંથની ભાવનાના રહસ્યથી પવિત્ર થયેલા મનના ચમકતા ચમત્કારવાળા જીવોને સુ.– શ્રેષ્ઠ નિશ્ચયનયને ઇષ્ટ તૈઃ તૈઃ – તે તે દી.– સેંકડો (જ્ઞાનરૂપ) દીવડાઓથી દી.– દીવાળીનો ઉત્સવ નિત્યઃ – સદા અસ્તુ – હો.

અર્થાત્ જ્ઞાનસાર જેવા મેં કરેલા ગ્રંથોના ચિંતન-મનન આદિ દ્વારા સદા ભાવ દીવાળી મહોત્સવ થાઓ.

केषाञ्चिद्विषयज्वरातुरमहो चित्तं परेषां विषा-
ऽऽवेगोदर्ककुतर्कमूर्च्छितमथान्येषां कुवैराग्यतः ।
लग्नालर्कमबोधकूपपतितं चास्ते परेषामपि,
स्तोकानां तु विकारभाररहितं तज्ज्ञानसाराश्रितम् ।२।

(૨) अहो – આશ્ચર્ય છે કે क. – કેટલાકનું चित्त– મન वि. – વિષયરૂપ તાવથી પીડિત છે. प. – બીજાઓનું મન विषा – વિષ સમાન આવેગવાળા અને[૧૫૨] (उदर्क –) તત્કાલ ફળ આપનાર કુવિચારોથી મૂર્છિત છે. अ.–બીજાઓનું મન कु.–દુઃખગર્ભિત અને મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી ल –લાગ્યો છે હડકાયો કૂતરો જેને એવું છે. અર્થાત્ હડકાયો કૂતરો કરડે તો કાલાંતરે મૃત્યુ થાય તેમ દુઃખગર્ભિત–મોહગર્ભિત વૈરાગ્યવાળા જીવો કાલાંતરે અશુભ પામે છે. प.–બીજાઓનું પણ મન अ. – અજ્ઞાનરૂપ કૂવામાં પડેલું છે. स्तोकाना तु– થોડાઓનું જ મન त. – તે જ્ઞાનસારને આશ્રિત (છે, અને તેથી) वि – વિકારના ભારથી રહિત आस्ते – છે.

जातोद्रेकविवेकतोरणततौ धावल्यमातन्वते,
हृद्गेहे समयोचितः प्रसरति स्फीतश्च गीतध्वनिः ।

૧૫૨ વિષ શરીરમાં ઝડપથી પ્રસરીને તત્કાલ અશુભ ફળ આપે છે. કુવિચારો પણ મનમાં જલદી પ્રસરીને તત્કાલ અશુભ ફળ આપે છે. उदर्क=તત્કાલ ફળ આપનાર.

पूर्णानन्दघनस्य किं सहजया तद्भाग्यभङ्ग्याऽभव-
न्नैतद्ग्रन्थमिषात् करग्रहमहश्चित्र चरित्रश्रियः ! ॥३॥

(૩) जा. – જ્યાં (उद्रेक –) વૃદ્ધિ પામેલા વિવેક રૂપ તોરણની શ્રેણિ છે એવા ह. – હૃદય રૂપ ધરમાં धा. आ.– ઘણી શુદ્ધિ કરાય છે. च–અને स. – સમયને યોગ્ય स्फीतः – ઘણો गी. – ગીતધ્વનિ प्र. – ફેલાય છે. (તેથી) ए. – આ ગ્રંથની રચનાના બહાનાથી स. – સ્વાભાવિક त. – તેના ભાગ્યની રચનાથી पू. – પૂર્ણાનંદથી ભરપૂર આત્માના (અને) च. – ચારિત્ર રૂપ લક્ષ્મીના क – પાણિગ્રહણનો મહોત્સવ न अ. – નથી થયો किं – શું ?

भावस्तोमपवित्रगोमयरसैर्लिप्तैव भूः सर्वतः,
संसिक्ता समतोदकैरथ पथि न्यस्ता विवेकस्रजः ।
अध्यात्मामृतपूर्णकामकलशश्चक्रेऽत्र शास्त्रे पुरः,
पूर्णानन्दघने पुरं प्रविशति स्वीयं कृतं मङ्गलम् ॥४॥

(૪) अत्र शास्त्रे – આ શાસ્ત્રમાં भू. – ભૂમિ भा. – ભાવનાના સમૂહ રૂપ પવિત્ર કામધેનુના છાણથી लिप्तैव – લીંપેલી જ છે अथ – ત્યાર બાદ सर्वतः – ચોતરફ स. – સમભાવ રૂપ પાણીથી स. – છાંટેલી છે. पथि – માર્ગમાં वि – વિવેક રૂપ પુષ્પમાળાઓ न्यस्ता – મૂકી છે. पुरः – આગળ अ. – અધ્યાત્મ રૂપ અમૃતથી ભરેલો કામકુંભ चक्रे – કર્યો છે. (આ પ્રમાણે) पू – પૂર્ણ આનંદથી ભરપૂર આત્માએ पुरं प्र.– (આ ગ્રંથમાં કહેલા રૂપ અભિનિવેશથી અંતરંગ શત્રુઓને જીતીને અપ્રમાદ રૂપ) નગરમાં પ્રવેશ કરતાં स्वी. – પોતાનું मङ्गल – મંગલ कृत – કર્યું છે.

गच्छे श्रीविजयादिदेवसुगुरोः स्वच्छे गुणानां गणैः,
प्रौढि प्रौढिमधाम्नि जीतविजयप्राज्ञा परामैयरुः ।
तत्सातीर्थ्यभृतां नयादिविजयप्राज्ञोत्तमानां शिशोः,
श्रीमन्न्यायविशारदस्य कृतिनामेषा कृतिः प्रीतये ॥५॥

(૫) સુગુરુ શ્રીવિજયદેવસૂરિના ગુણોના સમૂહથી નિર્મલ અને બુદ્ધિના ધામ ગચ્છમા શ્રીજિતવિજય પંડિત ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિ પામ્યા. તેમના પંડિતોમા શ્રેષ્ઠ શ્રીનયવિજય ગુરુભાઈ હતા. નયવિજયના શિષ્ય ન્યાયવિશારદ શ્રીયશોવિજયજીની આ રચના વિદ્વાનોની પ્રીતિ માટે થાઓ.

[બાલબોધ પ્રશસ્તિ–]

बालालालापानवद् बालबोधो,
न्या(ना)रं किन्तु न्यायमालासुधौघः ।
आस्वाद्यैनं मोहहालाहलाय (लस्य),
ज्वालाशान्तेर्धीविशाला भवन्तु ॥१॥

(૧) આ બાલબોધ (–ગુજરાતીમા અર્થ કરવા રૂપ) બાળાના લાલ ચાટવાના જેવો (અનુચિત) નથી. કિંતુ ન્યાયમાલા (–ઉચિત પ્રણાલિકા) રૂપ અમૃતના પ્રવાહ સમાન છે. એનો રસ ચાખીને મોહ રૂપ ઝેરની અગ્નિ જ્વાળાઓ (–ગરમ જ્વાળાઓ) ની શાંતિથી વિશાળ બુદ્ધિવાળા બનો.

आतन्वाना भा–रती भारती,
–तुल्यादेशा संस्कृते प्राकृते वा ।

શુદ્ધિપત્રક

[કોઈ કોઈ સ્થળે સંસ્કૃત શબ્દોમાં માત્રા, રેફ, અનુસ્વાર વગેરે બરોબર ઊઠ્યા ન હોય તેવા અને ગુજરાતી શબ્દોમા હ્રસ્વ–દીર્ઘ વગેરેની અશુદ્ધિવાળા કેટલાક શબ્દો શુદ્ધિપત્રકમા લીધા નથી વાચકોએ સ્વય સુધારી લેવા]

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૪	–मुत्नमरंनेन	–मुखमरंनेन
૬	૧૫	ઓછાં–	ઓછા–
૧૦	૧૯	–विश्रान्तिंमग्न	–विश्रान्तिं मग्न
૧૧	૧૫	परब्रह्मणि	परब्रह्मणि
૧૪	૫	घ	घ्
૧૪	૬	घ	घ्
૧૪	૧૪	म–	म.–
૧૬	૧૩	ઉપશય	ઉપશમ ૩૫
૨૩	૫	સ માધિ	સમાધિ
૨૮	૧૮	नु.–	वि.–
૩૧	૧૩	–पदण्येक	–पदमण्येक
૪૧	૧૦	सदा.–	सदा–
૪૯	૧૭	काक्षसि	काङ्क्षसि
૫૩	૮	एं.–	ए.–
૬૨	૭	આજ૪	આ ૭૪
૬૩	૮	કેવલ	કેવલ–
૬૩	૧૯	કેવલ	કેવલ–
૭૫	૧૦	पुटगतैः	पुटः तैः

૭૮	૬	લેપાતો	લેપાતું
૯૧	૧૩	मून्छा	मूर्च्छा
૯૨	૭	ચડાલણ	ચંડાલણી
૯૫	૬	તે	તેને
૧૦૨	૭	पुद्गल–	पुद्गल
૧૦૩	૧૩	प –	प्र.–
૧૧૫	૧૨	આવતા	આવતા
૧૨૦	૭	પુંછડાથી	પુચ્છડાથી
૧૨૦	૧૪	ઉ પેદા	ઉપેદા
૧૨૭	૧૯	યોગશાસ્ત્રોમાં	યોગશાસ્ત્રોમાં
૧૩૩	૧૦	न	नैव
૧૩૩	૧૦	પામતો	પામતો જ
૧૩૪	૧૨	मयानिल	मयानिलै
૧૩૫	૧૮	कृत	कृत
૧૩૯	૮	(અને)	च-અને
૧૪૯	૩	રત્ન	[illegible]
૧૫૦	૧૦	मानि	मांमते
૧૫૩	૧૦	न. आ.–	न आ –
૧૫૩	૧૬	[illegible]	[illegible]
૧૫૩	૧૯	પગ	પગ ઢા.–ઢાળમાં
૧૫૬	૪	મળ્યા.	મળ્યા
૧૬૦	૧૭	ઉચ્છ્વાસ	ઉચ્છ્વાસ
૧૬૩	૧૦	આગમન	આગમન
૨૨૦	૧૪	અંતરંગ	=અંતરંગ
૨૩૮	૧૮	–गुणनाम	–गुणराग

જ્ઞાન રૂપ સ્વભાવવાળા त. – તે भ. – ભગવંતને नम – નમસ્કાર હો.

(૮) જેનુ જ્ઞાનપૂર્વક અનુષ્ઠાન (ક્રિયા) દોષ રૂપ કચરાથી લેપાયેલુ નથી તે નિર્મલ જ્ઞાનમય સ્વભાવવાળા ભગવંતને નમસ્કાર હો[૫૦]

अथ निःस्पृहाष्टकम् ॥१२॥

स्वभावलाभात् किमपि प्राप्तव्यं नावशिष्यते ।
इत्यात्मैश्वर्यसम्पन्नो निःस्पृहो जायते मुनिः ॥१॥

(૧) स्वा. – આત્મસ્વભાવની પ્રાપ્તિથી किमपि – બીજુ કંઈ પણ प्रा. – પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ना. – બાકી રહેતુ નથી. इति – એમ आ. – આત્માના ઐશ્વર્યને પામેલ मुनि – સાધુ नि. – સ્પૃહારહિત जा. – થાય છે

(૧) આત્માના સ્વભાવ સિવાય બીજુ કંઈ પણ મેળવવાનુ બાકી રહેતુ નથી એ પ્રમાણે આત્માના ઐશ્વર્યને પામેલો મુનિ નિઃસ્પૃહ થાય છે.[૫૧]

૫૦A જ્ઞા. સા. ગા ૨૮૧ થી ૨૯૧

૫૦B આ [illegible] [illegible] માટે [illegible] ([illegible]) [illegible] થી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

દીનતા આપે છે તે સ્પૃહારૂપ વિષવેલીને અધ્યાત્મના જ્ઞાની પંડિતો જ્ઞાનરૂપ દાતરડા વડે કાપી નાખે છે.

निष्कासनीया विदुषा स्पृहा चित्तगृहाद् बहिः ।
अनात्मरतिचाण्डालीसङ्गमङ्गीकरोति या ॥४॥

(૪) યા – જે અ – આત્માથી ભિન્ન પુદ્ગલમાં રતિ રૂપ ચંડાલણનો સંગ અ.– અંગીકાર કરે છે (તે) સ્પૃહા – તૃષ્ણા વિ.– વિદ્વાને ચિ.– મન રૂપ ઘરમાંથી બહિ – બહાર નિ.– કાઢી મૂકવા યોગ્ય છે.

(૪) આત્મવિરુદ્ધ પુદ્ગલરતિ રૂપ ચાંડાલીનો સહવાસ સ્વીકારનારી સ્પૃહાને પંડિતે ચિત્તરૂપ ઘરમાંથી બહાર કાઢી નાખવી જોઈએ

स्पृहावन्तो विलोक्यन्ते लघवस्तृणतूलवत् ।
महाश्चर्यं तथाप्येते मज्जन्ति भववारिधौ ॥५॥

(૫) સ્પૃ.– સ્પૃહાવાળા ત – તણખલા અને આકડાના રૂની જેમ લ.– હલકા વિ.– દેખાય છે, તથાપિ – તો પણ એ – એઓ ભ.– સંસાર સમુદ્રમાં મ.– બુડે છે. (આ) મ.– મોટું આશ્ચર્ય છે.

(૫) સ્પૃહાવાળા જીવો તૃણ અને આકડાના રૂ જેવા હલકા દેખાય છે, તો પણ તેઓ સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં ડૂબે છે ! એ મહાન આશ્ચર્ય છે. [illegible]

[illegible]

ફરે, હું કેવા ઉચ્ચકુળનો છું એવા ગર્વથી પોતાની પ્રસિદ્ધિથી દૂર રહે.

भूशय्या भैक्षमशनं जीर्णं वासो वनं गृहम् ।
तथापि निःस्पृहस्याहो चक्रिणोऽप्यधिकं सुखम् ॥७॥

(૭) અહો – આશ્ચર્ય છે કે નિ. – સ્પૃહારહિત મુનિને ભૂ. – પૃથ્વી રૂપ શય્યા, ભૈક્ષ અ. – ભિક્ષાથી મળેલ ભોજન, જીર્ણ વાસ – જૂનું વસ્ત્ર, (અને) વનં ગૃહ – વન રૂપ ઘર (છે), તથાઽપિ – તો પણ ચ. – ચક્રવર્તીથી અપિ – પણ અ – અધિક સુખ – સુખ છે.

(૭) પૃથ્વી એ જ શય્યા, ભિક્ષાથી મળેલો આહાર, જુનું વસ્ત્ર, અને વન એ જ ઘર હોવા છતા સ્પૃહારહિતને ચક્રવર્તીથી પણ અધિક સુખ છે ! આ એક આશ્ચર્ય છે !

परस्पृहा महादुःखं निःस्पृहत्वं महासुखम् ।
एतदुक्तं समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥८॥

(૮) પ – પર વસ્તુની સ્પૃહા મ. – મહાદુઃખ રૂપ છે. નિ – નિઃસ્પૃહપણું મ. – મહાસુખ રૂપ છે એ. – આ સ. – સંક્ષેપથી સુ – સુખ અને દુઃખનું લ – ચિહ્ન કહ્યું છે.

(૮) પરની–પુદ્ગલની સ્પૃહા મહા દુઃખ છે અને પરની–પુદ્ગલની સ્પૃહાનો અભાવ મહા સુખ છે. સુખ અને દુઃખનું સંક્ષેપથી આ લક્ષણ છે.[૧૫]

---

૧૫ [illegible] ભા. ૨ પા. ૧૭.